

MEDYA, HABERCİLİK VE GERÇEKLIK BAĞLANTISI

Yazan: Prof.Dr.Çiler Dursun

Medya, sözcüğün kökenindeki (media) aracılama ya da dolaylama anlamının hakkını verir bir biçimde, günümüzde gerçekliğin en temel dolaylayıcı ortamıdır. Yani insanın yakın deneyim alanının dışında kalan, zaman-mekan bağlamı çok farklı deneyimleri, kişilerin güncel dünyasına taşıyarak aracılık etmektedir. İster yeni medya denilen bilgisayarlı ve mobil iletişimin sağladığı dolaylama olsun, isterse televizyon- radyo-gazete gibi geleneksel medyanın sağladığı dolaylama olsun, bütün medya türleri günümüz insanının gerçeklikle bağlantısını güçlü biçimde yapılandırmaktadır. Böylelikle kişi, hiç yaşamadığı deneyim alanlarına, bir parçası olmadığı ve olamayacağı yaşanmışlıklara yalnızca tanıklık etmekle kalmaz, bunlara ilişkin durmaksızın anlamlar üreterek toplumsal gerçekliğin yapılandırılmasına katkı sunar. Yapılandırılmasında adeta bir işçi arı gibi çalıştığı toplumsal gerçeklik de, dönüp dolaşık kişinin deneyimini koşullandırmaktadır, belirlemektedir.

Medyanın gerçeklikle olan bağlantısı, günümüz dünyasını ve bu dünyanın içinde insanın durumunu kavramak için en verimli ve bir o kadar da çetrefilli konuların başında gelmektedir. Gerçeklik söz konusu olunca, ideoloji, temsil ve anlam kavramları da kaçınılmaz olarak ve birbiriyle ilişkili biçimde devreye girer. Nedir gerçeklik? Gerçekliğin üretilmesi ile güncel politikalar ve dünyanın düzeni arasında ne tür bir ilişki vardır? Medyanın, gerçeklikle insan arasındaki bağlantıyı kurmakta rolü nasıl kavranabilir? Sorular çoğaltılabilir. Bu ve benzeri sorular, insanın kendi varoluşunu kavramasına yönelik çok yönlü ve çok çeşitli işlemleri işaret etmektedir. Söz edilen işlemler, öncelikle emek-sermaye arasındaki çetin ve tarihsel çelişkiyi sürdüren kapitalist üretim ilişkilerinin zemininde gerçekleşmektedir. Bu nedenle gerçekliğin –medyanın da işin içinde olduğu bir süreçte- nasıl yapıldığı ve yapılan bu gerçekliğin insanı nasıl konumlandığı, sömürü dinamikleri göz ardı edilerek anlaşılabilir. Bu nedenle kavranamazdır.

Toplumsal Gerçeklik Nedir?

Toplumsal gerçeklik, toplumun ürettiği gerçekliktir. İnsanların karşılıklı somut etkileşimleriyle oluşturdukları ilişkilerin, neden-sonuç bağlantılarının ve eylemlerin meydana getirdiği bir anlam örüntüsüdür. Toplum ya da toplumsal ise, insanların eylemlerinin oluşturduğu tasarımsal bütünlükten başka bir şey değildir. Toplumsal gerçekliğin üretimi, insanların onu oluşturan öğelere dair düşünceleri, konuşmaları, uzlaşımları, onu kavramaya yönelik geliştirdikleri kavramlar ve açıklamalarla gerçekleşir. Bu süreçte toplumsal gelişmeler, olgular ve olaylar, insanlar tarafından öncelikle fark edilir, açıklanabilir ve sınıflandırılabilir olmalıdır ve ortaklaşmalıdır. Dolayısıyla yeryüzünde olup bitenlere ilişkin insanların ortaklaşa gerçekleştirdiği bütün düşünsel ve zihinsel etkinlikler, toplumsal gerçekliği meydana getirir. Bu meydana getirme, süreklidir. İnsanın önce doğayla kurduğu ilişkiyle başlayan gerçekliğin üretimi, insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerle daha da karmaşıklaşarak ve derinlik kazanarak devam eder. Bu meydana getirme aynı

zamanda mücadeleli ve huzursuzdur. Çünkü temelinde, güçlerin eşitsiz dağılımı ve sömürü vardır.

Toplumsal gerçekliğin oluşması ve bilinebilmesi, farklı yaklaşımlarda farklı terimlerle ifade edilir. Liberal çoğulcu toplum kuramında gerçekliğin yansıtılmasından söz edilir. Marksist eleştirel toplum kuramlarında, konu, gerçekliğin üretimi ve yeniden üretimi meselesidir. Pozitivizm sonrası toplum kuramlarında ve özellikle fenomenolojide ise “gerçekliğin inşası” terimine ağırlık verilir. Liberal yaklaşımın toplumdan önce gelen bireyi, toplumsal gerçekliğin yapıcısıdır. Bireyin dışında bir nesnel gerçeklik alanı var olarak kabul edilir. Birey, zihinsel ve bilişsel kapasitesi ile gözlem ve deney yoluyla, bu gerçekliği olduğu gibi kavrayabilir. Eleştirel Marksist yaklaşım ise, gerçekliğin insanın dışında nesnel bir varoluşa sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, kapitalist üretim ilişkileri düzeninde onu olduğu gibi kavrayabilmenin engellendiğini öne sürer. Çünkü toplumsal gerçeklik alanının hakiki bilgisi, emek-sermaye çelişkisinde temellenir. Eğer sınıflar arası sömürü sistemini destekleyen bu bilgi, apaçık görünür kılınsa sınıf sömürüsüne son verecek devrimci toplumsal dönüşüm olanağı harekete geçebilecektir. Dolayısıyla ancak olgu ve olayın ardındaki görünmeyen neden-sonuç ilişkilerini ortaya koymakla, toplumsal gerçeklik görünür kılınabilir. Hem liberal yaklaşımlara hem klasik Marksist yaklaşımlara göre toplumsal gerçekliliğin bilgisi, toplumsal bütünlüğün uygun yöntemlerle çalışılmasıyla ortaya çıkarılabilir.

Üçüncü bir görüş olan toplumsal gerçekliğin inşa edildiği görüşü ise, öncelikle bilginin çeşitli uzlaşılara dayalı etkinlikler boyunca belirdiğini ön varsayar. Bu nedenle toplumsal gerçekliğin bilgisi, toplumsal failerin geliştirdikleri uzlaşım ve bunlara dayalı karşılıklı ilişkileri boyunca kurulur, inşa edilir. İnşacı toplumsal kuram, özellikle fenomenolojik felsefi yaklaşımdan güç alır. İnsanın bilinci ile nesne dünyası arasındaki ilişkinin niteliğini soruşturan, hangisinin önce hangisinin sonra ortaya çıktığını inceleyen fenomenoloji, karşımızda kesin ve apaçık olarak çıkan verili her şeyin bilgisinin kaynağının ve ilkesinin peşindedir. Toplumsal kuramda buradan yola çıkarak, insanın fenomen dünyası da denilen dış dünyaya ve olgulara yönelirken, eylemlerinin ve hareketlerinin temelindeki bilinç alanı incelemeye alınır. Bilinç alanı ile dış dünya arasındaki ilişkide, hangisinin diğerini ne ölçüde ve nasıl belirlediğini ortaya koymak, toplumsal gerçekliğin yapılanmasını anlayabilmek açısından hayati önemdedir. İçine dahil olduğumuz toplumsal yaşam dünyasının, tutarlı bir bütünleşmesine ve orada halihazırda kuşku götürmez bir dünya olarak belirmesi üzerinde çalışılır. Bireysel ve toplumsal bilinci şekillendiren en önemli gerçeklik alanı olarak toplumsal gerçeklik, aynı zamanda insanların dünyaya doğru bilinçli ve amaçlı yönelimlerinin de bir sonucudur. Yani hem insan bilincini belirler, hem de insan bilinci tarafından belirlenir.

Gerçekliğin inşa edilmesi ifadesi, “gerçekliğin bir toplumda sürmesi nasıl sağlanır?” sorusuna yanıt olarak bilgi sosyolojisinin iki önemli figürü olan Peter Berger ve Thomas Luckmann tarafından 1960’ların sonunda gündeme getirilmiştir. Gerçeklik, her şeyden önce bir bilgi türüdür ve inşası ise tek tek bireylerin işi değil, daima toplumsal failer çoğulluğunun işidir. Burada en önemli soru şudur: Nasıl oluyor da

insan etkinliđi, (maddi) Őeylerin dűnyasını oluŐturuyor ve de bu dűnya, insanlar tarafından iŐselleŐtiriliyor?

Yana ıkma

GerŐeklik, toplumsal failer çođulluđunun ortaklaŐa inŐa ettikleri bir bilgi tűrűdűr.

Aslında gűndelik yaŐamın apaŐıklıđı ve kesinliđi iŐerisinde devinip duran insan, olguların geri planında ya da kendi hareketlerinin geri planında ne tűrden dinamiklerin ve yapıların bulunduđunu veya bunların nasıl iŐlediđini sorgulamaz. İŐte toplumsal inŐacılık gűrűŐű, bűylesi sorgulamalar iŐin önemli katkılar sađlar. Toplumsal inŐacı kuramlarda bazı yaklaŐımlar, toplumsal gerŐekliđin bireysel gerŐekten önce geldiđini ne sűrerler; baŐka yaklaŐımlar ise, bireysel gerŐeđin toplumsal gerŐekten önce geldiđini ne sűrerek, toplumsal bűtűnlűkte karŐılaŐılanların kaynađını bireyin gerŐeklik alanında arar. Köken olarak ister toplumsalı isterse bireysel dűzeyi gűrsűn, inŐacı yaklaŐımlar toplumsal gerŐeklik alanına bakarken, insanın, kendi gűnlűk yaŐantısında dűnyaya ve Őeylere dođal bir tavırla yaklaŐım gűstermesinden yola çıkarlar. KiŐi iŐine yerleŐik olduđu toplumsal iliŐkileri de dođallıkla karŐıllar. Oysa ki bu “dođal ve apaŐık” olanın ardında, sistematik bir inŐa iŐlemi gerŐekleŐir.

Toplumsal olguların kaynađı, insanların çeŐitli uzlaŐımlar boyunca gűsterdikleri biliŐsel çabalarıdır. Bu gűrűŐ, bu dűnyanın fiziksel bir gerŐekliđe sahip olmadıđu anlamına gelmez. Ama fiziksel gerŐekliđin, herhangi bir ayrıcalıđının olmadıđu anlamına gelir. űnkű toplumsal gerŐeklik alanı, insanların bilincine, biliŐsel durumuna, iŐ dűnyasına gűclű bađlarla bađlanmıŐtır. Bu bađlar dođrultusunda insanlar, iŐine dođduđu verili dűnyada çeŐitli durumlara iliŐkin űrettikleri anlamlarla toplumsal gerŐekliđi meydana getirirken, aynı zamanda kendilerini de bu gerŐekliđin bir parŐası kılmaktadır. Herhangi bir duruma iliŐkin űretilen anlam, örneđin “su kaynaklarının azalmasına çarpık yapılaŐmanın yol aŐtıđı” ifadesindeki gibi, ifadeyi űreten insanı su kaynaklarının korunması ve dođru kullanımıyla ilgili bir politik pratik konuma dođru yerleŐtirir. Mutlaka politik bir eylemlilikte karŐılıđını bulmasa da, bu anlamı inŐa eden insan, kendisini bu gerŐekliđin parŐası haline getirir. űrettiđu anlam ile birlikte, kiŐisel gerŐekliđini, onun bir izdűŐűmű olan toplumsal gerŐekliđi ve kimliđini de inŐa etmiŐ olur.

Resim 1

Toplumsal gerŐekliđin ne olduđunu ve nasıl yapılandıđını saptamak, tam da bu yűzden hayati önemdedir: űnkű insan bilinci iŐin en hakiki gerŐeklik, kendi gűnlűk hayatının gerŐekliđidir. Dűzenli bir gerŐeklik olarak insanın gűnlűk gerŐekliđe eriŐimi ve inŐası dil ile sađlanır. Gűnlűk hayat, “bedenin Őimdi buradalıđı” ile rgűtlenir ve dil, nesneleŐtirmeyi sađlar. NesneleŐtirme, anlamlandırmayla olanaklıdır. űretilen ve öznel olduđu varsayılan anlamlar, toplumsal gerŐekliđi nesneleŐtirir. Toplumsal gerŐeklik alanında dil aracılıđıyla űretilen veya inŐa edilen anlamlar, bűyűk politik sonuŐlar taŐır. Bu anlamlar aracılıđıyla, vahŐi bir sműrű

sistemi, insanların çoğunluğu tarafından katlanılabilir ya da olabilecek tek seçenekmiş gibi algılanabilir. Gitgide sınıf sömürsünün –ve başka türden sömürülerin- doğallaştırıldığı bir toplumsal gerçeklik çıkar karşımıza. Böylelikle insanlar, kendi günlük deneyimlerine, somut yapıp etmelerine belirli bir bakma tarzına sahip olur. Buna anlam denir. Günümüz toplumlarında bu bakma tarzı/anlam, büyük ölçüde medya dolayımıyla gerçekleşmektedir. İnsanın bilinci ile toplumsal gerçeklik arasındaki ara yüzeyi, medya içeriği büyük ölçüde doldurmaktadır. Bu noktada da gerçekliğin medyada temsili, ideoloji ve bilinç meseleleri gündeme gelmektedir.

Kitap

Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi, derl. Çiler Dursun, Elips kitap, 2004, Ankara.

Gerçekliğin Medyada Temsil Edilmesi

Günümüzün karmaşıklaşmış ve derinlik kazanmış toplumlarında gerçeklik, insanlara kitle medyası ve elektronik medya tarafından sunulmaktadır. Medyada her gün karşımıza çıkan gerçeklikler, sıradan izleyiciler ve okurlar olarak hepimize birtakım şeyleri “bildirir”. Bugün nerede çatışma olduğunu, kimin hangi ödülü kazandığını, deniz suyu sıcaklığını, yeni bir tıbbi keşfi, küresel zenginliğin altın-para- petrol üçgeninde nereden nereye doğru hareketlendiğini vb... Bütün bu enformasyon sunumu ile medya, aynı zamanda insanları bir deneyim alanı ile buluşturmaktadır. Kendi günlük deneyim alanı ile başkalarının deneyim alanının karşılaştığı bir noktada insan, düşüncesi, söylemi, kavramları, uzlaşıları ile meydana gelmektedir. İnsanın deneyimleme kapasitesi, sahici karşılaşmaların olmadığı dolayımlanmış deneyimler sayesinde artmaktadır. Diyelim ki Tibet manastırlarında yaşayan Budist rahiplerin yediği yemeklerle, kendi gündelik deneyim alanımızda belki de asla karşılaşamayacağızdır; ancak televizyonla ve internetle, bu yemeklere ilişkin dolayımlı bir deneyim alanına çekilebiliriz. Demek ki başka deneyim alanları, insana medya tarafından açılmaktadır. İnsanın, kendisine mâl olan deneyimleri ile kendisine medya tarafından sunulan deneyimler arasındaki fark, toplumsal gerçeklik alanının yapılanmasını sağlamaktadır.

İletişim sosyoloğu John B. Thomspson, yüz yüze iletişim dışında kalan ve medyayla gerçekleşen bu etkileşime “dolayımlı etkileşim” adını vermektedir. Dolayımlı etkileşim boyunca medya, farklı zaman ve mekân bağlamlarındaki bireylere sembolik bir içeriği aktarmaktadır. İçerik, dünyanın bir yerlerde birtakım insanların yapıp etmelerine dairdir ve birtakım göstergelerin sistematik düzenlenmesiyle iletilir. Sembolik içeriğin aktarımı sırasında bireyler, içinde buldukları zaman-mekân çerçevelerini askıya alarak kendilerini farklı zaman-mekân bağlamlarına bırakırlar. Demek ki toplumsal gerçeklik alanının yapılanması hem medyanın sağladığı sembolik içerik ve formlarla hem de insanların günlük etkinlikleriyle olmaktadır. Bu durum, 17.yy’da ilk kitle gazetelerinin ortaya çıkıp yaygınlaşmasından itibaren geniş insan topluluklarının, toplumsal gerçekliğin yapılanma sürecinin bir parçası olmaya başlamasından beri böyledir. Marks, bu gidişata işaret etmiştir. O’na göre “ (...) *bir toplumsal bütün, karmaşıklaştığı ölçüde, tekil bireylerin onu incelemesi ve bu bütünü*

anlamaları daha da güçleşir. Bu bütünlüğü anlamak için doğrudan deneyimlerine değil, ona ilişkin bilgilerine yani sembolik formların dolayımладыğı deneyime olan bağlılıkları artar". Bu ifadenin de açıkça ortaya koyduğu gibi, toplumsal alandaki doğrudan deneyimlerden çok örneğin medya tarafından sağlanan bir bilgi, en az sahici deneyimin kendisi kadar insan üzerinde sonuçlar yaratabilmektedir. Adına toplum ya da toplumsal denilen kavramsal bütünlük, insanların kendi zaman-mekân çerçevelerinin dışında sayısız ilişkiler, kurallar, eğilimler, eylemler ve sonuçlarla örülmektedir. Bu nedenle insan, içinde yaşadığı toplumsala dair kendi sınırlı bağlamının ötesinde bir kavrayış geliştirebilmek için, kaçınılmaz olarak medya başta olmak üzere her türden sembolik biçim üreticilerine ihtiyaç içindedir.

Medyanın toplumsal gerçeklikle olan bağlantısı, yirminci yüzyılda radyo, sinema ve televizyonun yaygınlaşmasıyla daha kapsamlı soruşturulmaya başlanmıştır. Bu soruşturmalar, yine üç ayrı konumdan yapılmaktadır:

- 1- Medya, toplumsal gerçekliği olduğu gibi yansıtır ve sunar.
- 2- Medya, toplumsal gerçekliği çarpıtır ve bozar.
- 3- Medya, toplumsal gerçekliği inşa eder.

Medyanın toplumsal gerçekliği olduğu gibi aktardığı ve yansıttığı görüşü, liberal çoğulcu medya kuramı çerçevesinde öne sürülür. Buna göre medya, edilgin bir biçimde dünyaya kendi imgesini geri verir ya da gösterir. Bunu yaparken de farklı politik görüşler ve sistemler, farklı yaşamlar, kimlikler ve seçimlere ilişkin dünyada varolan bütün çeşitliliği ve çoğulluğu sunduğu varsayılır. Toplumsal alanda varolan çeşitliliğin ve çoğulculuğun, medya tarafından olduğu gibi temsil edildiği öne sürülür. Bu doğrultuda medya, toplumsal durumlara, kesimlere ve görüşlere eşit ölçüde açık bir aracı ortam olarak kendisini toplumsal sorumluluk ilkesi doğrultusunda yasama, yargı ve yürütmenin dışında dördüncü güç olarak konumlandırır. Kamusal tartışmaların forumu ve farklı fikirler arasındaki çatışmaların çözümünü arayan bir kurum olarak medyaya, liberal demokratik çoğulcu sistemin sürdürülmesinde pay biçilir. Bu temel öncüllerinden anlaşılacağı üzere, toplumsal alan, sınıfsal güç ilişkilerinden ve buna dayalı mücadelelerden muaf olarak tasarlanır. Dolayısıyla medya, toplumsal çatışmaları düzenleyen ve toplumsal uzlaşım için zemin yaratan bütünleştirici rolü ile öne çıkar. Medyanın statükoyu destekleyici ve aşamalı toplumsal dönüşümlerde uyumlaştırıcı işlevi sayesinde, sınıf çatışmasız bir toplumsal gerçeklik alanı kitlelerin önünde belirir.

Marksist toplum kuramı ise, medyanın toplumsal gerçekliği çarpıtıcı ve bozan işleyişine odaklanır. Bu eleştiri çizgisine göre verili tahakküm ilişkilerinin sürdürülebilmesi için toplumsal gerçekliğin çarpıtılması gereklidir. Çünkü toplumsal gerçeklik aslında çok temel bir çelişki tarafından oluşturulmaktadır: üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip sermaye sınıfı, toplumsal olarak üretilen artı değere el koymaktadır. Toplumsal failer olan insanların bu temel çelişkiyi görebilmesi ve gerçek durumlarını kavrayabilmesi, Marksist toplumsal eleştirinin temel derdidir. Çünkü ancak bunun fark edilmesiyle, sınıfsal mücadelenin devrimci

bir dönüşümle sonuçlanması ihtimali belirir. Kapitalist ideoloji, tam da bu çelişki çevresinde yapılan her türlü toplumsal ilişki türünde, sömürücü, tahakkümcü, baskıcı ve özgürleşim karşıtı bir yön olduğunun gizlenmesini sağlamaktadır. Bu noktada modern kitle iletişim araçlarına düşen görevler, çelişkinin fark ettirilmemesi, toplumsal iktidarın bütün biçimlerinin aslında üretim ilişkilerine hükmetmekten gelen ekonomik iktidara bağlı olduğunun gözden kaçırılması, insanların mevcut üretim ilişkilerini sürdürecektir toplumsal ilişkilere rıza göstermesinin sağlanmasıdır. Medyanın bunu yapabilmesi için, tahakküm ilişkilerini pekiştirecek ve doğallaştıracak anlamları dolaşımda tutması, alternatif anlamları ise dolaşıma sokmaması gerekmektedir. Böylelikle egemenlik ilişkilerinin üretimi ve yeniden üretimi, ideolojik ve kültürel anlam sistemlerinin üretimiyle bağlantılanır. Bunları sağladığı ölçüde medya, ideolojik işlevlerini yerine getirmektedir.

Fenomenolojik yaklaşımla desteklenen toplumsal inşacı görüşler, toplumsal bilginin inşasının hem medya hem de izleyici/okur kitleleri tarafından birlikte gerçekleştirilen bir süreç olduğunu vurgular. Toplumsal bilgiyi inşa ederken medya, belirli anlamları ve yorumları tercih eder, bunlara dayalı sınıflandırma ve düzenlemeler ile belirli gerçeklikler içerilir, diğerleri dışta bırakılır. Medya, paylaşılan bir toplumsal fenomeni tanımlamasıyla birlikte, aynı zamanda onun oluşturulmasına da yol açmaktadır. Medyanın tanımlamaları, adlandırmaları, sınıflamaları, kurduğu neden-sonuç ilişkileri, toplumsal alana, sıradan insanların günlük dünyasına geçer ve yayılır. İnsanlar, kendi öznel dünyalarını ve elbette kimliklerini de, medyanın inşa ettiği sembolik gerçekliğin sunduğu başvuru çerçevelerine göre kurarlar. Medyada karşısına çıkan gerçeklikle, toplum bir ilişkiye girer. Haberler, diziler, filmler, yarışma ve eğlence programları, belgeseller, haber, magazin ve hobi dergileri, gazeteler, insanlara içinde yaşadığı gerçekliğin değerlerini, değerlere yönelik tehditleri, normal ve anormal olan arasındaki ayrımı, kabul edilebilir olan ve olmayan hareketler arasındaki sınırları, gücün değiş-tokuş tarzlarını göstermektedir. Esasında bu gösterimi toplum kendisine yapmaktadır; toplum ne olduğunu medya yoluyla bilmektedir. Toplum/toplumsal içinde insanlar, medya içeriklerinde karşılaştıklarıyla gerçekleştirdiği özdeşlikler ve yadsımlarla, kendisini tutarlı bir bütünlüğün parçası kılmaktadırlar. Medyanın gerçekliği inşa ettiği görüşü, özellikle ideoloji eleştirisinin klasik “çarpıtılmış bilgi” konusuna odaklanmanın zayıflamasıyla birlikte, Marksist eleştirel toplum ve medya kuramlarında da dikkate alınmaya başlanmıştır. Elbette Marksist eleştirelilik içerisine medyanın gerçekliği inşa ettiği önermesi, bu inşa daha çok verili güç ilişkileri ve sınıf mücadelesi dinamikleriyle bir biçimde bağlantılı kılınarak dahil edilmektedir.

Bu noktada medyanın ideoloji ile bağlantısını gözden geçirmek gerekir. Bunu yaparken klasik Marksist ideoloji anlayışından Marksizm sonrası ideoloji eleştirisine doğru düşünsel ve kuramsal farklılaşmanın çok temel hatlarını da takip etmek yerinde olacaktır. Burada dil, anlam ve özne anlayışlarındaki farklılaşmaların sağladığı katkıların da altı çizilecektir.

Dikkat: Medyanın toplumsal gerçeklikle olan bağlantısı, temelde üç farklı kuramsal konum içerisinden değerlendirilebilir: a) liberal yaklaşım b) Marksist kökenli eleştirel yaklaşım c) Fenomenolojik yaklaşım

İDEOLOJİDE MEDYANIN YERİ

İdeoloji kavramı Marks'ın daha gençlik dönemi yazılarından itibaren kapitalist toplum eleştirisindeki anahtar kavramlardan biri olagelmiştir. İlk kez *Alman İdeolojisi* adlı Engels ile ortak yazdığı eserinde Marks, ideolojiyi, insanları ve sahip olduğu toplumsal ilişkileri tersine dönmüş biçimde gösteren ve böylelikle bilinçte yanılısma yaratan bir süreç olarak tarif etmektedir. İdeolojinin eleştirisi de, bilinçte yanılısamalara yol açan kapitalist üretim ilişkilerinin, piyasa mekanizmasının ve bunlarla bağlantılı fikirlerin eleştirisi anlamına gelmekteydi. Marks, iletişim araçlarını da ideolojinin işleyişindeki rolü ile görmüştür.

19. yy'dan günümüze, Marksizmin ideoloji kavramını daha incelikli hale getirmesi ile medyanın toplumsal yaşamda artan nüfuz ediciliği, medya-ideoloji ve gerçeklik bağlantısının daha etraflıca düşünülmesini sağlamıştır. Marksizmde siyasi mücadele biçimlerinin ayrışmasını ima ettiği için oldukça sancılı geçen ve özellikle yirminci yüzyıl Marksist düşüncesinde belirli kırılmalara da yol açan bir dönüşüm, dil, özne, anlam ve söylem gibi kavramları da ideoloji eleştirisinin çerçevesine kesin biçimde dahil edilmiştir. Eleştirel medya anlayışı, bu kavramsal zenginleşmeden ziyadesiyle nasiplenmiştir.

İdeoloji eleştirisinin temel hatlarını ve bununla paralel olan medyanın konumlanışını, yalnızca analitik amaçla bir ayrıma tabi tutabiliriz:

- 1- İdeolojinin yanlış bilinç ve yanılısma yaratan süreçler olarak kavrandığı klasik anlayış → medya, sermaye sınıfının emekçi sınıfların doğru bilincini engellemesi ve insanları kapitalist toplumsal formasyon içinde yeniden üretmesi amacıyla iş gören bir üst yapı aygıtıdır.
- 2- İdeolojinin tahakküm ilişkilerinin sürdürülmesine hizmet eden anlamların ve boyunsunan öznenin oluşumu süreci olarak kavrandığı klasik sonrası anlayış → medya, başat kültürel ve ideolojik düzeni desteklen anlamlar ile boyunsunan sınıfların ve kesimlerin anlamlarını çelişkili bir tarzda bir arada sunan; böylelikle de ortak duyuyu üreten ve özneyi konumlandıran, alt yapıdan görelî özerkliğe sahip olan üst yapının bir aygıtıdır.
- 3- İdeoloji, dil ve söylem pratikleriyle iç içe geçmiş, söylem alanında kimliklerin kuruluşunu sağlayan iktidar uygulamaları ve buna karşı direnmeyi de kapsayan özgül bir pratik alandır → medya, söylemlerin, anlamların bir karşılaşma ve eklemleme alanı olup, izleyici/okuyucunun gerçeklik yapılandırmasının ve etkin anlam üretiminin de ortamıdır.

Bu ayrımın gelişerek ideoloji çözümlemesinin daha incelikli hale gelmesinde bazı yeni kavramların Marksizm sonrası eleştirel çözümleme çerçevesine alınması veya varolan kavramların yeniden içeriklendirilmesi epey yarar sağlamıştır. Böylelikle bilinç ve sınıfsal çıkar bağına sıkışan ideoloji eleştirisi, gösterge, anlam, temsil, dil, özne, bilinçaltı, eklemleme ve söylem gibi kavramlara da yer açmıştır. Bunun medya ve iletişim çalışmalarındaki karşılığı, klasik alt yapı- üst yapı mekanizmasında

çözümlemesi ihmal edilebilir görülen medya yerine, derinlik kazanan ideoloji eleştirisinde daha fazla odaklanılan medya pratikleri olmuştur.

Sıra Sizde 1: Eleştirel yaklaşımlarda ideoloji eleştirisi uzun süre yanlış bilinçlilik konusu etrafında dönmüştür. Bunun medyaya yönelik eleştiriler bakımından sonucu ne olmuştur?

Yanlış Bilinçlilik Anlayışına Göre Dil ve Medya

İdeoloji, Marks'ın eserleri boyunca birkaç farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır.

- 1- İlkın, baskıcı bir siyasi iktidarın ayakta kalmasına hizmet eden yanıltıcı veya toplumsal bağları koparılmış inançlar olarak tanımlanmıştır.
- 2- Zaman içinde ideoloji, egemen toplumsal sınıfların maddi çıkarlarını doğrudan doğruya dile getiren ve onun yönetimini desteklemeye yarayan fikirler olarak kavranmıştır.
- 3- Daha geç dönem çalışmalarında Marks, ideolojinin kapitalist sınıfla bağlantılı kavranışı yerine, her sınıfın kendi ideolojik dünyasına işaret eden geniş bir kavranışını dile getirmiştir. Buna göre ideoloji, içinde bir bütün olarak sınıf mücadelesinin verildiği ve güçlü bir ihtimalle siyasi açıdan devrimci güçlerin doğru bilincini de içeren kavramsal formların tamamıdır.
- 4- Son olarak ideoloji, meta fetişizmi nedeniyle gerçek insani ilişkilerin şeyler arası gizemli ilişkiler gibi görünmesine yol açan karmaşık bir süreçtir.

Marks'ın eserlerinde beliren ideolojiye ilişkin bu kavramsal doku, ideoloji eleştirisinin uzun süre Marksist düşünürler tarafından ihmal edilmesine yol açmıştır. Çünkü ideoloji de tıpkı siyaset ve kültür gibi, üst yapı alanına ait görülmüş, çözümlenmesi alt yapıya yani üretim ilişkilerinin analizine bağımlı kılınmıştır. İdeoloji, varlığı ekonomik ilişkiler düzeyinde olup bitenlere bağlı olan bir gölge olguya indirgenmişti. Dahası, Marks'ın kendi eserlerinde kavram olarak yer alması da, ideoloji bir "yanlış bilinç" sorunu olarak Marks ve Engels'in ortak çalışmalarıyla literatüre girmiştir. Böylelikle ideoloji eleştirisi uzun süre, sermayenin, sömürü ilişkilerinin taşıyıcısı olan bir toplumsal formasyonu kurmasını ve siyaset, kültür ve ideoloji sayesinde sürdürmesini işçi sınıfının bir gün apaçık görebileceği "doğru bilince" kavuşması konusu ile sınırlı kalmıştı.

Resim 2

Bu klasik ideoloji anlayışı çerçevesinde kitle iletişim araçları, üst yapısal düzeyde yani ideolojik alanda yer alan bir içerik üreticisidir. Üretilen içerikler, kapitalizmin sömürü ilişkilerini gizemleştirmeye, doğallaştırmaya ve evrenselleştirmeye hizmet etmektedir. Ancak ideoloji, Marks'a göre, egemen sınıfların ezilen sınıfları kandırmak için özenle planladığı bir fesatlığın sonucu değildir. İdeoloji, daha çok

piyasa ilişkileri sayesinde üretilmektedir. Piyasa, bireylerin mübadele ilişkilerine eşit ve özgür biçimde girdiği yanlısamasını yaratarak, kapitalist ideolojinin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Böylelikle emek-sermaye çelişkisi yanlış temsil edildiğinden, toplumsal gerçeklik de ters yüz edilmektedir. Bundan dolayı Marks eleştirisini, toplumsal çelişkinin asıl yeri olan üretim ilişkilerine odaklar. İktidar ve ideoloji arasındaki bağlantıları da üretim ilişkilerine ve üretim tarzına yerleştirir.

Üretim ilişkileri sistemi, politik, ideolojik ve kültürel düzeyi belirlediği ölçüde medyayı da belirleyen olarak kabul edilir. Alt yapının üst yapıyı mekanistik bir tarzda belirlediğini çıkış noktası olarak alan bu türden yaklaşımlara, ekonomi- politik yaklaşımlar denir. Ekonomi politik yaklaşımlardan hareketle yapılan ideoloji eleştirisi, medyanın yönetici sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini veri olarak görür. İlgisi, medyanın ürettiği anlamlar yerine, sınıfsal iktidarın medya tarafından uygulanma biçimlerine yöneliktir. Çünkü bütün ideolojik içerik ve kültürel üretimin, yöneten-yönetilen ilişkisi çerçevesinde üretildiği baştan kabul edilir. O nedenle ideoloji çözümlemesi, medya sektöründeki sermaye yapılarına ve mülkiyet ilişkilerine odaklıdır. Medya mülkiyeti sahibinin seçimlerine ve eylemlerine belirli bir sınırlılık yükler. Bu sınırlılıklar, kapitalizmin örgütlenmesinden kaynaklanmaktadır. Kapitalist toplumlar, kültürel üretimi de kâr ve pazar merkezli kılmışlardır. Kâr merkezli üretimi sürdürebilmek için kurumları ve pratikleri, sermaye birikiminin ve metalaşmanın mantığına uygun olarak yapılandıran bir üretim tarzı örgütlenmesi geliştirmişlerdir. Medya endüstrisinde bütün üretici güçler, teknolojiler ve uygulamalar hangi kültürel ürünlerin üretileceği ve bunların nasıl tüketileceğini belirleyen hâkim ilişkilere göre konumlandırılırlar.

Ekonomi politik yaklaşımın ideoloji eleştirisi, medya metinlerinin anlamını kapitalist ideolojinin gereğini yerine getiren bütünlükler olarak görür. İzler kitle veya okurlar ise, başat kültürel üretim sisteminin (kapitalist üretim sistemi) edilgin tüketicileri veya nesnelere olarak görülür. Bu bakış açısı, metinleri ve izleyici/okurları, bir sömürü sistemi olarak kapitalizmin değerlerini ve anlamlarını üretmede edilgin ve bütünüyle kapitalizm tarafından belirlenmiş bir konuma yerleştirir.

Ekonomi politik yaklaşımın bu türden bir ideoloji ve medya eleştirisiyle yetinmesi, dil ve özne ilişkisine dair belirli ön kabullere dayanmasıyla da ilgilidir. Klasik Marksist yaklaşımlar, toplumsal gerçekliğin kuruluşunda özneyi ve özne-dil bağlantısını değerlendirmekte bazı zayıflıklarla maluldür. Alt yapı- üst yapı belirlenimine dayalı klasik Marksist yaklaşımın bu yöndeki zayıflığı, ideoloji kuramı içinden telafi edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu telafi çabasını da zorlaştıran Marksizmin bazı kavramsal öncülleri vardır. Örneğin Marksist özne, Aydınlanmadan miras kalan, tutarlı, rasyonel ve bütünlüklü bir öznedir. Bu özne, üretim ilişkilerindeki tâbi konumunu fark ederek, bunun üstesinden gelmek için devrimci dönüşümü gerçekleştirmeye yazgılı, önceden verili sınıfsal çıkarının peşinde olan

tarihsel bir güçtür. Ancak bu özne, bir yandan da üretim ilişkilerindeki konumu tarafından hareketleri kısıtlanmış, sınırlı bir öznedir. Bu özne, hem toplumsal ilişkileri belirleyebilen, hem de verili tarihsel-toplumsal koşullar tarafından belirlenen bir öznedir. Verili tarihsel- toplumsal koşullar altında öznenin bilinci, yanlış bilinçlilikten kurtularak “doğru” bir sınıf bilincine dönüştüğünde, özne artık belirleyen olmaya başlamış demektir. Ne var ki üretim ilişkilerinin bütünüyle hükmettiği varsayılan ideoloji-siyaset ve kültürel düzeydeki işlemler, emeğin kendindeki sınıf bilincinin farkına vararak kendisi için sınıf haline gelmesini de engellemektedir.

Klasik Marksizmde dil de bir üst yapı biçimi olarak kavramlaştırıldığından, kapitalist sınıfın hakim olduğu dil aracılığıyla da öznenin bilincini belirlediği düşünülmektedir. Bu dil anlayışı, dilin düşüncüyü şeffaf bir biçimde yansıttığına dayalıdır. Dil, toplumsal alanda düşüncelerin değış tokuşunu sağlayan bir edim olarak, gerçeği yansıtır ya da çarpıtır diye bakılır. Özne, dili kullanarak maddi dünyada etkileşimde bulunduğu için, kullandığı dilin sınıfsal karakteri olması nedeniyle, sermaye sınıfının lehine bir gerçekliğin üretimini gerçekleştiren kuşatılmış ve edilgin bir fail gibi tasarlanır. Dilin böyle kavranması, dil ile ideolojinin bir ve aynı şey olduğunu söylemeye kadar varmaktadır. Dilin ideolojiye indirgenmesi sonucunda, dil pratikleri içindeki insan da üretici bir etkinlikte bulunan değil, sadece toplum tarafından üretilen olarak belirlemektedir. Böylelikle insanın konuştuğu dil, kendi sınıfsal çıkarını ifade etmesini engelleyen bir dil olup, dile zorunlu bir sınıfsal aidiyet atfedilmektedir. Özellikle 1950'lere kadar Sovyet dilbilimci Nicholas Marr'ın dilbilim kuramı, bu yönde geliştirilmişti. Marr'a göre farklı toplumsal sınıflar farklı dile sahiptirler. Bir karşılaştırma yapıldığında, farklı ülkelerdeki işçi sınıfından insanların konuşma tarzları ve dil kullanımları, aynı ülkede aynı dil içinde yer alan farklı sınıflara göre birbirine daha çok benzemektedir. Marr'ın dil kuramıyla Marksizmde dil, sınıf ilişkilerine ve mücadelelerine indirgenmiştir.

Kısacası klasik Marksizmde kapitalist sömürü sisteminin sürdürülmesi için öznenin yeniden üretimi, dilin, ideolojinin ve medyanın etkinliğinin bir sonucu olarak görülür. Bu süreçler, toplumsal gerçeklik alanındaki nesnel çelişkilerin yeniden üretimini garantileyen ve gizleyen karmaşık süreçler olarak anlaşılır. Sınıf bilinci ve genel olarak da bilinç, ideoloji kuramında çok merkezi bir alandır. Bir yanılsama olarak ideolojinin işleyişi, nerdeyse bütünüyle bilinç alanına yerleştirilmiştir. Bu kadar merkezi bir alan olmasına rağmen klasik Marksizm, ideoloji ile dil ve bilinç arasındaki bağlantının dinamiğini yeterince çalışmamış gibidir. Bilinç, adeta yaşam pratikleri (ki buna dil pratikleri de dahildir) tarafından doldurulan boş bir kap gibi ele alınmıştır. Bunu Marks'ın ünlü “*Yönetici sınıfın fikirleri, her dönemde yönetici*

fikirlerdir. Maddi üretim araçlarına sahip olan sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçları üzerinde de denetime sahiptir” mottosu açıkça ifade eder. İster klasik Marksist yaklaşımdan isterse Marksizm sonrası (post-Marksist) yaklaşımdan bakılsın, bilinçlilik, elbette büyük ölçüde dilde üretilen bir şeydir. Ancak yönetici sınıfın, medya başta olmak üzere ideolojik üretim araçlarını denetlediğini söyleyip geçmek ile bunun mekanizma ve yöntemlerini sergilemek arasında fark vardır. Boyun eğdirmenin, uzlaşılmanın yaratılmasının işleyiş yöntemlerine dair daha rafine çözümler klasik Marksizm için gereklidir. Ya da bilinci çarpıtma denilen süreçlerin gerçekten de böyle olup olmadığı çalışılması... İdeoloji çözümlemesine önem veren yirminci yüzyılın önemli eleştirel uğraşını 1923- 1970 döneminde etkin olan Frankfurt Okulu Eleştirel Kuramı ile 1970 sonrasında etkin olan Kültürel Çalışmalar yaklaşımları oluştururlar. Her ikisi de Marksizm eleştirisinden hareketle ve giderek klasik Marksizmle bağlarını zayıflatarak ideoloji mekanizmalarını sergilemeye ve kavramlaştırmaya önemli katkılar sunmuşlardır.

Sıra Sizde 2

Marksist ekonomi politik yaklaşımın ideoloji eleştirisinde üretim ilişkileri düzlemi analizin temel hareket noktasıdır. Bu yaklaşım çerçevesinde dil ve gerçeklik ilişkisi temelde nasıl kavranmaktadır?

Bilinçdışı İlk Değini ve Medya

1923 yılında Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün Almanya'da kurulmasıyla başlayan Frankfurt Okulu çalışmaları, Batı Marksizminin bir parçası olarak gelişti ve 1970'lerin sonuna kadar etkin oldu. Enstitü çatısı altında düşünce üreten felsefe, siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji kökenli düşünürler, asimetrik iktidar ilişkilerini gizlemeye ve meşrulaştırmaya çalışan ve gerçekliğin tahrif edilmiş yorumu olarak gördükleri ideoloji eleştirisiyle uğraştılar. Okulun en önemli konuları, insanları kendi emek süreçleri üzerine düşünmekten ve örgütlenme şansından alıkoyarak sınıfsal deneyimi zayıflatan kapitalist toplumlarda, toplumsal ilişkilerin giderek daha meta özelliğini kazanması ve karmaşıklaşması olmuştur. Frankfurt Okulu, insanların yönlendirilmesi için tekellerin egemenliği altında bulunan kitle kültürünün güçlendirildiğinin altını çizmişlerdir. Adorno, Horkheimer, Marcuse, Benjamin başta olmak üzere eleştirel kuramın önde gelen düşünürleri, kültürün kendisi endüstriyel hale gelirken, kültürel ürünlerin de metalara dönüştüklerini; insanların boş zaman etkinliklerinin kültür endüstrisinin ürünleriyle denetlendiğini belirtmişlerdir. Günlük hayatın ağır, sıkıcı işlerinden ve sorumluluklarından geçici bir kaçış, oyalanma ve

zihinsel uzaklaşma için kültür endüstrisinin standartlaşmış ürünlerini tüketmeye yönelen kitleler, aslında ertesini gün çalışma azmiyle işbaşı yaparak toplumsal yeniden üretime dahil olmaktadır. Özellikle popüler kültür ve popüler sanat ürünlerine yönelik çözümler, bunların var olan toplumsal düzen için nasıl bir toplumsal sıva olduğunu sergilemiştir.

Frankfurt Okulu eleştirel düşüncesi, Marksizmde o güne kadar olmayan eşsiz bir tarzda, siyasal ve toplumsal hâkimiyetin bireyin iç dünyasındaki karşılığını ele alarak, toplumsal baskının psikik sonuçlarını haritalandırmaya çalışmıştır. Yani insanın kimliğinin oluşmasında işbaşında olan bilinçdışı unsurlar ile hâkimiyet yapıları arasındaki örtük bağlantıları açığa çıkarmaya yönelmiştir. Bunu yaparken psikanalist Freud'da yoğun başvuruları olmuştur. Yüzyılın başlangıcında yükselen faşist hareketler bağlamında, sıradan insanların nasıl olup da otoriter kişiliklere dönüştüğünü ya da otoriterliğe yöneldiğini analiz ettiler. Onlara göre toplumun araçsal akıl ve teknik rasyonellikle bütünleşmesi arttıkça, özneliğin bastırılması da gittikçe haşin ve gaddar hale gelmiştir. Bilincin parçalılığı ile bilinçdışı arasındaki ilişkilerin sonucu olan psikik parçalılık, insanın toplumsal düzende herhangi bir politik direnme gerçekleştirmesi olasılığını zayıflatmaya başlamıştır. Özellikle Adorno ve Marcuse'nin üzerinde durduğu gibi, kendi hareketlerinin kaynağı olan özerk bireylerin yerine, konformizm, kabulleniş ve edilginliğe yönelmiş olan ve otoriter kişiliklerle özdeşleşen bireyler karşımıza çıkmaktadır.

Ana hatları verilen bu süreçlerde kültür endüstrisinin bir parçası olarak kitle iletişim araçları, bireyin libidinal dürtülerini ve ilişkiler alanını harekete geçirmekte ve manipüle etmektedir. İnsanın iç dünyasının gerçekliği eğer bilinçdışı dürtüler ve güdülerin manipülasyonu ile oluşuyorsa ve eğer toplumsal ilişkiler alanı da bu iç dünyanın açılmasıyla büyük ölçüde kuruluyorsa, o zaman insanların özdeşleşme süreçlerine, değer sistemlerine yönelik olarak kitle iletişim araçlarından gelen müdahaleler, Frankfurt Okulu'na göre, aslında benliğin özerkliğinin dağılmasına yol açmaktadır. Bunun sonucu ise bireylerin daha çok uzlaşım düşüncesi biçimlerine yatkın hale gelmesidir, ki başta kapitalizm olmak üzere sömür sistemlerinin aradığı insan tipi tam da budur.

Kitle toplumu eleştirisinin bir parçası olarak kültürel üretimi üst yapı pratikleri olarak görmek Marksizmin mirasıdır ve Frankfurt Okulu'nca da üstlenilmiştir. Onlar, kitle iletişim araçlarının ürünlerinin doğasında, tüketicisinin imgelem ve kendiliğindenlik gücünü güdükleştiren, derinlemesine düşünme olmaksızın hızla tüketilmelerini dayatan özellikler bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu koşullar altında sanatın

özgürleşimci potansiyeli bile, kitle iletişim araçları tarafından frenlenmiştir. Pazar mekanizması tarafından sınırlanmış olan kültürel üretim ve tüketim döngüsü, insanların yeteneklerini köreltmekte, dünyayla ve kendi pratikleriyle düşünömlü bir ilişki kurmalarını engellemektedir. Özellikle Adorno, Horkheimer ve Marcuse'ün çalışmalarında belirgin olan korkutucu sonuç, eleştirel düşünmeyi ve özerk karar alma yetisini körelten bir teknoloji tarafından doyurulmuş olan kültürel alanın, toplumu ussal bir totaliteryanlığa sürüklemesidir.

Resim 3

<http://www.marxist.com/history-and-theory/>

Okulun son dönemi sayılan 1960'ların sonundan itibaren insanların günlük yaşam alanlarını ören iktidarın ve iletişimin işleyişine odaklanılmıştır. Dil çalışmalarının önemi artarken, okulun son düşünürlerinden Habermas iletişimsel eylem kuramını geliştirip kapitalist düzen içinde mücadele olanaklarını gündeme getirmiştir. Habermas, ileri kapitalizmde kitle kültürü biçimlerinin özgül ideolojik işlevinin, hem doğruluk iddialarının tartışılabileceği bir kamusal alanı zayıflatmak hem de özneyi depolitize bir kültüre dahil etmek olduğunu belirtmiştir. Böylelikle kamusal alan, adeta sahnelenen bir siyasal tiyatro oyununa dönüşmüş, kamusal çıkar ve yarara ilişkin sorunlar yüzeyselleşmiştir. Derinliksiz bir simgesel kültürün egemen olduğu yirminci yüzyıl kamusalığı, Habermas'a göre, artık kitlelerin birbirinden yalıtıldığı ve aklın kullanımının ortadan kalktığı bir kamusalıktır. Engellerin olmadığı bir iletişim olarak ideal konuşma durumunda tahrif edilmemiş iletişimin gerçekleşebileceğini belirten Habermas, bunun da günümüz kapitalist toplumlarında kamusal alanın feodalleştirilmesi nedeniyle son derece zor olduğuna dikkat çekmiştir.

Egemen ideoloji tezine, Frankfurt Okulu düşünce çizgisi de açık veya örtük biçimde ancak kesinlikle daha içeriklendirilmiş bir biçimde bağlıdır. Popüler kültüre yönelik olumsuz bakışları nedeniyle, medya karşısında insanların anlamlandırma etkinliklerini onlar da sorunsallaştırmamışlardır. Çözömlmeleri büyük ölçüde Marks'ın ekonomi politik eleştirisinden türetilmiş bir ideoloji eleştirisi olmakla birlikte, mülkiyet denetimiyle ilgili sorunların yanı sıra bürokrasi, işbölümü, aile yapısı ve kültür örüntülerini de ideolojik eleştiri alanına dahil etmişlerdir. Tahakküm ilişkilerini sürekli, doğal ve meşru kılan bir dünya tasavvuru olarak gördükleri

ideoloji, yine klasik Marksizmdeki gibi yanlış bilinçlilik yaratan bir süreçtir. Toplumsal aktörlerin yanlış bilinçten çıkabilmelerinin koşulu, düşünömsellikle elde edilecek geçerli ve doğru bilgiye sahip olmaktır. Böylelikle kişi verili durumu aşacak, farklı gerçeklik potansiyellerini görececek bir farkındalığa erişebilir.

Kısacası yirminci yüzyılın önemli bir bölümünde de medya, yoğun bir kültür eleştirisinin bileşeni olarak, özerklik ve bireysellik yerine uyumluluğu destekleyen, yeni toplumsal denetim biçimlerini harekete geçirmekte ve rıza üretmede etkin, manipölatif gücü yüksek, rasyonel düşünme ve eyleme ile siyasal etkinliklerin bağımlı zayıflatan, insanın içgüdülerine hükmeden, kamusal alanı çökerten, sağladığı geçici ve sahte tatminlerle insanların bağımlılığını ve köleliğini pekiştiren etkileriyle olumsuz bir ideolojik aygıt olarak değerlendirilirler. Bu düşünce çizgisi, bilinçdışı-ideoloji- medya bağlantısına dair yeni bir eleştirel hatta işaret etmekle birlikte, özneyi ve dil pratiklerini ideoloji eleştirisine karamsar bir tarzda ve kısmi olarak dahil etmiştir. Ancak ideoloji eleştirisi yanlış bilinç sorunsalından koparak dil ile öznelliğin oluşumu çerçevesinde anlaşıldıkça, 1970'lerden itibaren medya ve gerçeklik ilişkisine bakışta da ciddi bir dönüşüm yaşanmış ve bunu büyük ölçüde İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneği gerçekleştirmiştir.

İdeoloji , Dil ve Bilinçdışı İlişkisinin Yeniden Kurulması

Kapitalist bir toplumda medyanın sermaye yapısının, kurumsal işleyişi ve örgütlenmesinin çalışılmasının ideolojik süreçleri kavramak açısından yeterli olmadığı, 1960'larda iyice ortaya çıkmıştı. Marksizm içinde ise ideoloji kavrayışı, hem İtalyan Marksist Gramsci'nin hem de Fransız sosyalist Althusser'in geliştirdikleri yeni kavram ve önermelerle güçlendirilmekteydi. Buna bir de dilbilim ve göstergebilim alanlarındaki yapısalcı yeni düşünceler ve anlam, metin, okur, yorum odaklı tartışma ekseninin katkısı eklenince medya ve ideoloji bağlantısını daha farklı ele almak olanaklı hale gelmiştir.

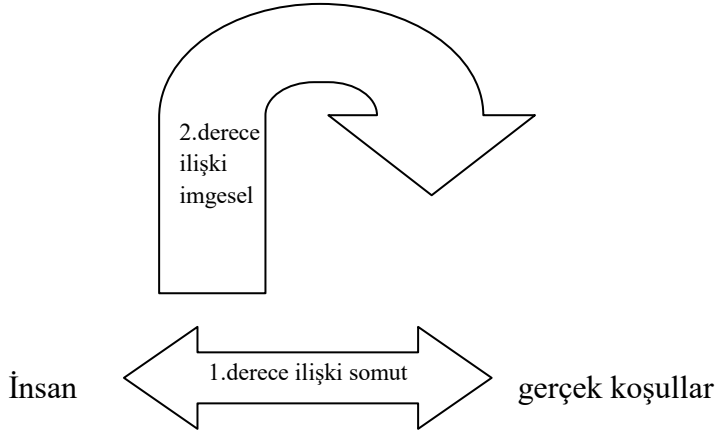
İdeoloji kavrayışında dönüşüm her şeyden siyasal düzeyin ekonomik düzeyden farklı yasaları olduğunu söyleyerek ve mekanistik belirlenimci anlayışın sorgulanmasıyla başlar. Bunu Gramsci'nin eserlerinde görürüz. Her ne kadar ekonomik düzeyin hareketleri, üst yapının gelişmesi açısından bazı parametreler koysa da, Gramsci'ye göre üst yapı (ve tabii politik ve ideolojik süreçler) ekonomik düzeydeki ilişkilerin basit bir yansıması değildir. Sınıf birliği de siyasal hareketten önce halihazırda var olan, bir kerede oluşan ve öylece süregiden bir şey değildir; her tarihsel uğrakta üretilmesi, inşa edilmesi ve yaratılması gerekir. Kendinde sınıftan kendisi için sınıfa geçiş mekanik değildir, somut tarihsel-siyasal koşullar altında belirlenir. Somut koşullar, tarihsel toplumsal güçlerin üzerinde mücadele ettiği hareket alanını tanımlar; ancak mücadelenin nasıl sonuçlanacağını önceden belirleyemez. Çünkü nesnel ilişkiler, sadece sınıflar arası mücadelenin yönüne dair bir olasılıklar ufku

tanımlar. Mücadele alanında sınıf birliğinin üretilmesinde karşılaşılan en büyük zorluk, ideolojinin yönetici sınıfların yönetilenlere empoze ettiği homojen bir bütünlük olmamasıdır. İdeoloji çelişkilidir, karmaşıktır. İdeoloji, tarihsel- toplumsal bloku yapıştırma ve birleştirme hizmeti gören bir sıvadır. Bu nedenle ideoloji, içinde yönetilen sınıfların dünyasından ve gerçeklik alanından da öğeler vardır ve bu ideolojiyi çelişkili bir düşünme biçimi kılar. Dolayısıyla ezilen sınıflar bile, egemen sınıfların fikirlerini benimseyebilirler. Bu ise rızanın örgütlenmesiyle gerçekleşir. Yöneten sınıf, kendiliğinden oluşan rızayı örgütleyerek toplumsal mücadelede hegemonyayı kurar. Hegemonya için mücadelenin verildiği alan, sivil toplumdur. Geniş halk kitlelerinin pratik bilinçleri, hegemonya mücadelesini kazanan tarafın içeriklendirdiği ortak duyu sayesinde oluşur. Ortak duyulu düşünüş, hâkim sınıflar karşısında bir bağımlılık ve boyun eğmeye yol açtığından olumsuz işlevi vardır. Herkesin paylaştığı bilgiler eklemlenerek popüler düşünce yapılarını oluşturur ve bunlar insanların gündelik yaşamın üstesinden gelmelerine yardımcı olur. Ortak duyunun özelliği, kendini çağları aşan bir hakikat ve geleneksel akıl olarak sunmasıdır; ancak aslında tarihsel sürecin bir parçasıdır. Hegemonya mücadelesi, bu ortak duyu repertuarını en çok ve kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda en iyi biçimlendirenler tarafından kazanılır.

Gramsci'nin önermeleri, ideolojinin işleyişini garantilenmiş bir süreç olmaktan çıkarırken, toplumsal gerçeklikle insanların ilişkileri de Althusser tarafından çalışılmıştır. Althusser'in ideolojinin doğasına ve genel mekanizmasına ilişkin üç genel tezi vardır:

- 1- İdeoloji, bireylerin kendi gerçek varoluş koşullarıyla ilişkilerinin imgesel bir temsilidir:
- 2- İdeoloji maddi bir varoluşa sahiptir:
- 3- İdeoloji, bireyleri öznel olarak çağırır.

Althusser'in Freud'un metapsikolojisinden ve Lacan'ın psikanalizinden yararlanmasıyla, ideoloji, katıksız yanılsama ve bir tür rüya olarak tasarlanmaktan ilk kez güçlü bir biçimde kopar ve bilinç dışı süreçlerle bağlantılanır. Freud'un rüyayı gerçekliğin başka bir biçimde yansımaları olarak kavramasından hareketle Althusser de ideolojiyi gerçeklikten kopuk bir hayal ve yanlış bilinçlilik olarak değil, gerçekliğin farklı bir kavranış biçimi olarak ifade eder. Buna göre ideoloji, gerçekliğin bir temsili değildir, gerçeklikle ilişkinin bir temsidir: İdeoloji içinde, insanlar gerçekte kendileri ve varoluş koşulları arasındaki ilişkiyi değil, kendileri ve kendi varoluş koşulları arasındaki ilişkiyi *yaşama biçimini* ifade eder. Bu, hem gerçek bir ilişkiyi hem de imgesel bir ilişkiyi ön varsaymaktadır. İdeoloji, bundan dolayı, insan ve dünyası arasındaki ilişkinin ifadesidir.

Şekil 1: Althusser'in “gerçeklikle ilişkinin bir temsili olarak ideoloji” anlayışı

Buna göre insanın özneleşmesi, imgesel alan içinde başlamaktadır. Althusser'e göre öznenin ilk kez ayna görüntüsünde kendi imgesini tutarlı ve bütünlüklü olarak kavraması, bir yanlış tanımadır. Bu yanlış tanıma yoluyla özne, işgal ettiği toplumsal konuma kendisini yerleştiren belirleyicileri unutarak imgesel alanda kurulur. Bu unutmaya bağlı olarak özne, kendini hareketlerinin kaynağı ve kökeni olarak algılar. İşte kimliklenme ve özneleşme, hep bu yanlış tanımlar boyunca gerçekleşir. Althusser'e göre bu yanlış tanıma, dilin ve göstergelerin işlediği sembolik alan içerisinde, “çağırma” olarak adlandırılan bir süreç boyunca oluşmaktadır. Herhangi bir kişiye “hey sen” diye seslenildiğinde, bu seslenişe verilen yanıtla bile çağırma işler ve kişi özneleşir. Üstelik bu, sadece bireylerin dikkatini yakalama anlamında bir çağırma değildir; aynı anda öznelere, kendi üretimlerinin koşullarını da yanlış tanırlar. Somut birey söz konusu olduğunda ideoloji bireyin içine yerleşeceği daima çoktan belirli bir roller setini yani belirli bir özneliği aileden başlamak üzere belirlemiştir. Çünkü herhangi bir ekonomik sistemin kendi üretim koşullarını yeniden üretebilmesi, üretim sürecine katılabilecek türden insanların üretilmesini kapsamaktadır. Althusser, bu insanın üretimi sürecini açıklarken, üstyapıların görece özerkliği ve ekonominin son kertede belirleyiciliğini öne çıkararak kaba maddecilikten kaçınma çabasına girmiştir.

Görülüyor ki siyasal- ideolojik üst yapı düzeyinin kendi belirleyicilik gücünün olduğu Gramsci sonrasında Althusser tarafından da belirtilmiştir. Althusser'e göre, her toplumsal formasyon, ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerin veya kertelerin özel bir birliğiyle oluşur. Ekonomi, son kertede, politik ve ideolojik olanı belirlese de onlar tarafından da üstbelirlenmektedir. Çünkü politik ve ideolojik olanı içeren üstyapının görece özerkliği vardır. Toplumsal formasyon, düzeylerin eklemlendiği karmaşık bir bütünlük olarak yapılanmasını üst yapıya borçludur. İdeolojik pratikler, diğer toplumsal pratiklerle karmaşık eklemlenme tarzlarına sahip özgül ve maddi pratiklerdir. Pratiklerin maddililiği önermesi, düşüncelerin de maddi olduğunun Althusser tarafından vurgulanmasını getirmiştir. İdeolojiye maddilik karakterini

daima maddi aygıtlar ve pratikler içinde var olması, dağıtılması ve bir öznenin maddi eylemleri içinde var olan maddi pratikler ve ritüeller tarafından yönetilmesi vermektedir. Devletin İdeolojik Aygıtları olan aile, kitle iletişim araçları, din vb. maddi kurumlar, maddi pratikleriyle boyun eğme yani ideolojik tanınma etkisi üretirler.

Marksist ideoloji kuramında özne, Althusser'den itibaren, verili bir önsellik ya da bir öze sahip değil, belirli temsillerin üretimi için zorunlu olarak üretilen bir şey olarak kavranmaya başlandı. Artık özne kategorisi her ideolojinin kurucu kategorisidir. Öznenin kendi dünyasıyla arasındaki ilişkinin bilinç dışı düzeyine yönelik vurgu, ideoloji kuramı açısından önemli bir olanağa işaret etmiştir. İdeoloji ilk kez Althusser tarafından, işleyişi bilinç düzeyinde olmayan, "imgesel" olan bir süreç olarak ortaya kondu. İdeoloji, öznenin içinde yer aldığı bir tanıma pratiğidir. Gerçekliğin ters yüz edilmiş olarak ya da gerçeklikten kopuk bir hayal olarak değil de, gerçekliğin farklı bir kavranış biçimine karşılık gelen bu tanıma, nesnel gerçeklik ile özel bir tür ilişkiyi yapılandırmaktadır. İnsan zihni, eşitsizliğin derin ve sömürünün yaygın olduğu gerçekliği fazlasıyla taşıyamaz göründüğünden, ideoloji tarihsel değil insan zihnine içkin bir eğilimdir. Yani insanlar, yaşadıkları gerçekliğe ilişkin yanlış bir bilgi üreterek ideolojik alan içinde konumlanmamaktadırlar; gerçekliğe ilişkin pratikleri ideolojik evrenlerinin bilgisinin belirli bir tarzda ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Gerçeklik ve özne ilişkisini dair bu kavramsal izleğin ideoloji kuramındaki karşılığı, iki önermede netleştirilebilir:

- 1- Öznenin toplumsal formasyonca belirlenmiş maddi pratikleri, gerçekliği ve kimliği kurar.
- 2- Hakim gerçeklik ve kimlik(ler), önceden verili olmayıp, her tarihsel uğrakta sınıflar arası mücadelelerin yönü ve niteliği tarafından biçimlenir.

Dikkat!

Özne, nesne karşısındaki, nesneyi tanıyıp bilmek isteyen ve nesne üzerinde etkinliği olan kategoridir. Bu etkinlikler sonucunda ortaya bilgi çıkar. Özne, somut bireylerin işgal ettikleri soyut bir kategoridir. Eyleyen, yapan, gerçekleştiren olarak özne, toplumsal gerçekliği oluşturur. Bunu yaparken öznenin etkinlikleri üzerinde toplumsal koşullar sınırlılıklar koyar.

Dil, Göstergeler ve Temsil Boyunca Gerçeklik

İdeolojik direnmeye yer açan, gerçekliği bir mücadele düzlemi olarak gören ve özneyi ideolojinin kurucu kategorisi olarak öne çıkaran bu düşünce hattı gelişirken,

dile, göstergelere, sembolik sisteme, okur- metin ilişkisine dair yaklaşımlarda da dönüşüm gerçekleşmiştir. 20.yy başında Saussure'den beri geçerli olan dil ve dil-dışı arasındaki ayrım, dil dışı nesne alanının incelenmesini apayrı bir konu olarak bir yana bırakmaya yol açmıştı. Saussure ve yapısalcı dilbilim, genel olarak gösterilenlerle yani nesneyle uğraşmak yerine, dil sistemi içindeki ilişkiler ve anlamlandırmanın nasıl gerçekleştiği ile ilgilendi. Dil yapısının birimi olarak gösterge kabul edilmişti ve gösterenin, gösteren (yazı ya da ses imgesi) ve gösterilen (nesnesi) olmak üzere iki bileşeni vardı. Yapısalcı dilbilim, en çok gösterilenler ve gösterenler arası ilişkiler üzerinde durdu. Üstelik bu incelemelerde dil, hep eşsüremli analize alındı ve artsüremli boyutu yani tarihsel yanı ihmal edildi. Dil, konuşma (parole) ve dil yapısı/ grameri olarak iki boyuta sahip olmakla birlikte, konuşma boyutu yani söz söyleme, bireysel bir şey olarak görülüp inceleme dışı tutuldu. Özellikle yapısalcı dilbilimin etkisiyle dil, soyut ve kuşatıcı bir sistem olarak anlaşılırken, özne de etkin bir eyleyen olarak ortadan kaldırıldı. Böylelikle dil, kendi üretim, yeniden üretim ve kullanımının toplumsal koşullarından yalıtıldı.

Yapısalcı dilbilim ve göstergebilim, anlamın dilin özellikle gramer yapısına içkin olduğunu, öznenin konuşarak (söz söyleyerek) özerk bir etkinlikte bulunmaktan çok var olan anlamın taşıyıcısı veya ileticisi olabildiğini düşünmeye yol açmaktaydı. Marksist eleştirelliğin alt-yapı üst yapı mekanistiğini savunan formülasyonu, bu düşünce tarzıyla uygunluk içindeydi. Klasik Marksizm, yapısalcı dilbilimin etkisiyle, “gerçeklik dil dışında vardır ve ancak dille aracılık edilir” görüşüne dayalı olarak, dili toplumsal mübadeleyi sağlayan bir etkinlik gibi gördü. Buna göre özne, dil kullanımıyla dış dünyaya ve nesne alanına erişirken, dil dünyayı temsil etmekteydi. Bu temsil etkinliğiyle, toplumsal yapıda hâkim sınıflar ve hâkimiyetin örgütlenme tarzı –üstelik de çarpıtılmış biçimde- sunulmaktaydı.

Özneyi toplumsal gerçekliğin üretiminde sınıfsal çıkarının bir taşıyıcısı olarak gören, dilin toplumsal- tarihsel bağlamını ihmal eden, söz söyleme edimini ve sözün söylenme anını önemsizleştiren, hepsinden öte, dilin bir mücadele alanı olabileceğini ihtimal dışında bırakan Saussure etkisindeki bu yapısalcı dil ve gösterge anlayışı, Rus dilbilimci Volosinov tarafından sarsılmıştır. Volosinov, göstergelerin maddiliğini ve ideolojiyle ilişkisini üç temel önermeyle vurgular:

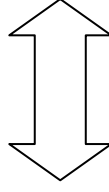
- 1- İdeoloji işaretin maddi gerçekliğinden ayrılamaz
- 2- İşaretler toplumsal etkileşimin somut biçimlerinden ayrılamaz
- 3- İletişim ve iletişim biçimleri maddi altyapıdan ayrılamaz

O'nun dil anlayışında, farklı sınıflar aynı dili kullanır ve dil bir sınıf mücadelesi alanı haline gelir. Gösterge de sınıf mücadelesi alanına dönüşür. İdeolojik göstergeler “çok vurguludur”. Anlam üretimi, tam da toplumsal göstergelerin çatışan toplumsal çıkarlar tarafından çekiştirilmesinin bir sonucudur. Farklı sınıflar ve gruplar, işareti/göstergeyi denetleme ve anlamını sabitleme yönünde mücadele verirler. Gösterge çok vurgulu olduğundan, bu aynı zamanda, hangi vurgunun üstün geleceği ve toplumsal gerçekliğin nasıl anlamlandırılacağı üzerine girilen bir mücadeledir.

Bir anlamın dil pratiği içinde sabitlenmeye çalışılmasına söylem denir. Bazı anlamların üretimi ve dolaşımında tutulması, o anlamlarla bağlantılı öznelere kurulmasını gerektirir. Dolayısıyla anlam üzerine mücadele, aynı zamanda öznenin oluşumu üzerine bir mücadeledir. Anlam, belirleyici söylemsel formasyon içindeki bir üretdir.

Bu katkıyla birlikte dil, dış dünyayı anlamlandıran üretken ve dolayımlyıcı bir pratik olarak, bir anlamlandırma pratiği olarak kavranmaya başlandı. Dil pratikleri, gerçeğe dair seçilmiş parçaların bir araya getirilerek temsil edilmesini sağlamaktadır. Özne de önceden verili ya da aşkın bir şey olarak değil, dil ve söylem pratikleri içinde inşa edilen yani üretkenlik hareketiyle üretilen bir şey olarak tasarlanmaya başladı. İdeolojilerin bir gösterge sistemi olarak çalışılmasıyla birlikte, her toplumsal pratiğin, dışsal belirleyicileri ne olursa olsun, aynı zamanda anlamlandırmanın kuralları tarafından da belirlendiği görüşü hâkim oldu. Bütün toplumsal pratikler, dil pratikleri gibi çözümlenebilir hale geldi.

Anlamlandırma pratiği

Toplumsal pratikler

Dikkat: Dilin ve göstergelerin sınıf mücadelesi alanları olduklarını ilk kez Rus dilbilimci Volosinov söylemiştir. Bu mücadele, bir göstergede hangi vurgunun üstün geleceği üzerinedir. Üstün gelen vurgu, aynı zamanda kendisini gerçeklik olarak öne sürebilme gücünü kazanır.

Toplumsal dünya içindeki dil kavrayışına geçişle birlikte, dil iktidar/güç ilişkilerinin kurulduğu bir alan olarak görülmeye başlandı. Gerçekten de güç/iktidar ilişkileri, bütün iletişim durumları içine ve dil pratiklerine yerleşmişti ve sadece sınıflar arası güç ilişkilerinden ibaret değildi. Cinsiyetler arası, ırk ve din anlayışları arasındaki farklılara dayalı güç ilişkileri de ideoloji kuramının çerçevesine girmeye başladı. Her türden güç ilişkilerinin, sabitlenmeye ve kapanmaya doğru eğilim gösterdiği ancak nihai olarak sabitlenmesinin olanaksız görüldüğü söylem yaklaşımı, ideoloji kuramında ağırlık kazandı.

Özellikle yapısalcılık sonrası düşünürlerden Laclau ve Mouffe'nin geliştirdiği söylem kuramı, bir anlamın dil pratiğiyle sabitlenmeye çalışılması olarak söylemin, nihai ve kesin bir sabitlenmeye uğramayacağını öne sürer. Söylemin üretimi sürecinde başka anlamlar dışlanır, üretimleri sınırlanır ancak bütünüyle söylem alanından yok edilemez. Çünkü toplumsal alanda hangi çelişkiler ve çatışan taraflar söz konusuysa, söylem alanında da onlar vardır. Söylem, neyin söylenebileceği ile

söylenemeyeceği arasındaki farkla hareketlenmektedir. Bu, gerçekliğin denetlenmesini beraberinde getirir. Gerçeklik denetlenirken insanlar kendi çıkarlarına olmayan bir gerçekliği bile bir hakikat gibi algılayabilirler. İdeolojik söylemin başarısı, tam da bu noktadadır: Belirli anlamlar, hâkim bireylerin ve grupların lehine harekete geçirilir. Yine yapılanmış toplumsal ilişkileri sürdürmeye hizmet eden sembolik biçimler tarafından, belirli anlamlar (ve özne) inşa edilir.

Dil ve gösterge konusunda 1970'lerden itibaren bu yaklaşımların güçlenmesiyle birlikte ideoloji çalışmak, anlamın veya göstergelerin tahakküm ilişkilerini sürdürmeye hizmet ettiği durumlar üzerine çalışmak haline gelmiştir. İdeoloji kuramının dışından alternatif bir kuramsal hat olarak ise söylem çözümlemesi öne çıkmıştır. Yapısalcı yaklaşım sonrası düşünürler –başta Foucault olmak üzere- ideolojiyi kavram olarak bile bir yana bırakmayı ve yerine söylem kavramına odaklanmayı önermişlerdir. Söylem kavramının, ideolojiyle ilgili sorunlarla herhangi bir bağlantısı yoktur. O'na göre Marksizm, iktidar ilişkilerinin bir aracı olarak ideolojiye abartılı bir önem vermiştir. Oysa söylem, sadece sınıf iktidarıyla sınırlandırılmayan her türden iktidarın şebekesi içinde kurulan özneyi kavramayı sağlar. Çünkü söylem, üzerine konuştuğu nesneyi de sistematik olarak biçimlendiren düzenlenmiş pratiklerdir. Bu pratikler, iktidar uygulayımını ve ona karşı direnmeyi kapsar. Hâkimiyet daima vardır, direnme hep mümkündür. Üstelik iktidar, sadece devletten ve hâkim sınıflardan kaynaklı, yukarıdan aşağıya doğru uygulanan bir şey değildir. İktidar, gündelik yaşamın bütün mikro süreçlerinde işleyen, yasa ve ceza sisteminden çok teknik normalleştirme, düzenleme ve gözetim ile somutlaşan pratiklerdir. Bu pratiklerle oluşan söylemsel rejimler kurumsallık kazanarak hakikat rejimlerine dönüşürler. Söylemler arası alanı yapılandıran iktidar pratikleridir. Bütün bu süreçlerde özne de verili değildir, toplumsal ve söylemsel pratiklerle birlikte inşa edilen bir şeydir. O, belirli varoluş koşullarına sahip bir söylem şebekesi içine yerleşmiştir. Yapısalcılık sonrası çalışmalar, hem özneyi hem de metni, kendi üretiminin tarihsel- toplumsal koşullarına sahip bir faaliyet olarak görebilme olanağı sağlar.

Söylem, dil, anlam ve özneye dair anlayışların kabaca özetlenen bu dönüşümüyle birlikte geleneksel ve dijital medya, sadece sermaye yapısı ve kurumsal pratikleri açısından değil içerikleriyle de, somut ve incelikli çözümlemelere konu olmaya başladı. Özellikle iletişim çalışmaları alanında medya metinlerine, toplumsal anlamların üretildiği ve dolaşıma sokulduğu en önemli mecralar olmaları nedeniyle, 1980'lerden itibaren yoğun bir ilgiyle yaklaşılmaya başlandı. Medya metinleri ve okur/izleyici arasındaki etkileşim de, anlamlandırma pratiğinin somut işleyişini ve sonuçlarını kavramak açısından bir diğer merkezi çözümleme düzeyi olarak belirdi. Metnin yapısında ve okur/izleyici pratikleri düzeyinde toplumsal güç ilişkilerinin belirme ve inşa edilme tarzlarını en güçlü ve sürekli biçimde medya çalışmaları alanına taşıyan ekol ise, kültürel çalışmalar olmuştur.

Dikkat: Temsil etme, sunan ile sunulan arasındaki bir fark ilişkisidir. Bu fark ilişkisi, anlamın kaynağıdır. Temsil düşüncesi gönderge (nesne) ile gösterge (kavram) arasında bir bağ olduğunu ön varsayar. Bu bağ gereğince gönderge göstergeden önce vardır ve onun tarafından yeniden sunulur (re-presentation). Temsil işlemiyle

birlikte temsil edilen şey, bu işlem öncesindeki halinden az ya da çok mesafelenmiş olur.

Kitap: Dil ve Maddecilik, Rosalind Coward ve John Ellis, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Anlam, Temsil ve Kimlik Kavşağında Medya

İkinci dünya savaşı sonrası endüstriyel kapitalist toplumlarda var olan hakimiyet yapılarını anlama ve değiştirme arzusuyla gelişen İngiliz Kültürel Çalışmalar Merkezi temelde yaşanan gerçekliğin gündelik dünyasıyla ilgilidir. Savaş sonrası geçilen refah devleti uygulamaları, yeni beliren toplumsal formasyonun sınıfsal özelliğinin ne olduğunu saptamayı zorlaştırmaktaydı. Acaba sınıflı toplum yapısı İngiltere’de hâlâ geçerli miydi? İşçi sınıfı yaşantısındaki değişimler (özellikle gençlik kültüründeki dönüşümler) ve yeni kültürel tüketim tarzları, bu sorunun cevaplanmasını zorlaştırıyordu. Ayrıca İngiliz işçi sınıfının yeni kuşakları, hâkimiyet yapılarının boyunsunma taleplerine ve basınçlarına karşılık birtakım sembolik direnme biçimleri geliştirmekteydi. Bütün bu koşullar altında modern kültürel biçimler ile sıradan insanların kültürel davranış tarzları arasındaki bağlantılara odaklanıldı. Yaşadığı günlük gerçeklik alanı içinde insanların toplumsal hâkimiyet yapılarıyla nasıl ilişkiye geçtiği incelenmeye başlandı..

Kültür, ilk kez belirli sınıflara özgü üretilmiş metinler ve temsiller yerine, yaşanan bir pratik olarak ele alındı. Kültür pratiği, anlamların ve kimliklerin toplumsal olarak inşa edildiği ve tarihsel olarak dönüştürüldüğü özgül bir pratikti. Kültürel pratiklere ilişkin tartışmalar, klasik ideoloji anlayışına yönelik yeni değerlendirmelerle birlikte gelişti. Özellikle alt yapı- üst yapı arasındaki belirlenim ilişkisinde ısrar eden model, eleştirel biçimde yeniden çalışıldı. Üst yapısal düzeyde konumlanan kültür, bütün toplumsal pratiklerle birlikte örülen karmaşık bir ilişkisel bütünlük olarak görülmeye ve politik bir vurguyla kullanılmaya başlandı. Gramsci’nin “hegemonya yaklaşımı”, “ortak duyu kavramı” ile Althusser’in “ideolojinin görelî özerkliği” ve “öznenin çağırılması” önermeleri daha güçlü açıklayıcı çerçeveler kurmak için kültürel çalışmalarda bir araya getirildi. Burada hareket noktası, yönetici sınıflar için ekonomik temeldeki denetimin her zaman yeterli olamayabileceğidir; başat ideolojinin hegemonyası, ideolojiler ve kültürel pratikler içinden sürdürülmektedir.

Marksizmin ideoloji kavramını merkez alan kültürel çalışmalar, böylelikle, endüstriyel toplumlarda anlamların ortaya çıkışı ve dolaşımına odaklandı. İngiliz kültürel çalışmalar geleneğinin kurucu figürlerinden Stuart Hall’ün belirttiği gibi “*toplumsal ilişkiler seti, açıkça kendilerini destekleyecek ve buldukları yerde tutacak anlamlara ve çerçevelere gereksinir*”. İşte bu anlamlar, hem toplumsal deneyimin hem de kimliğin anlamlarıdır. Toplumsal deneyime bakıldığında, kapitalist toplumların her şeyden önce, sınıf, cinsiyet, yaş grupları, din, coğrafya, eğitim, politik ilgiler vb. pek çok bakımdan bölünmüş toplumlar olduğu söylenebilir. İşte tam da toplumsal iktidar kurulmaya çalışılırken, belirli bir grubun veya sınıfın çıkarları tüm toplumsalın çıkarıymış gibi temsil edilir. Başat sınıflar ve kesimler, sanki toplumun ortak duyusuymuş gibi, aslında kendi çıkarlarına hizmet eden

anlamları doğallaştırmaya çabalar. Buna karşılık boyunsunan sınıf ve kesimler ise, bu sürece çeşitli biçimlerde direnme gösterirler. Onlar da kendi çıkarlarına hizmet eden anlamları dolaşıma sokmaya çabalarlar. İnsanlar, bu anlamlarla birlikte kendilerinin kim olduklarını da ifade ederler ve öznelirler. Özne, doğal değil toplumsal bir inşadır. Bu nedenle, siyah bir kişinin özneliği beyazların gerçekliği boyunca kurulmuş olabilir; veya kadınlar maskülen özneliğe sahip olabilir. Bu bir yanlış bilinçlilik hali değildir. Bu, güce sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki sürekli bir mücadelenin sonucudur. Mücadele, gerçekliğin ne olduğunu saptamaya ve kabul ettirmeye yöneliktir.

Gerçekliğin verili olgular dizisi olarak görülmekten vazgeçilip, belirli bir tarzda kurulan bir şey olarak anlaşılması, karşılığını medya eleştirisinde de buldu. Medya, artık gerçekliği yeniden üreten bir aygıt olmaktan çok, onu dil ve sembolik pratikler aracılığıyla tanımlayan bir ortam olarak görülmeye başlandı. Medya gerçeği temsil etmektedir. Temsil etme, temsil eden ile edilen arasındaki farkın sonucudur. Temsil, yansıtmadan farklı olarak, bir seçme, bir araya getirme, sunma ve biçimlendirme işlemini işaret eder. Bu, şeylere anlam vermenin etkin sürecidir ve medya da bu sürecin en önemli bileşenidir. Medya, anlamlandırma failidir. Yani medya, herhangi bir mesajı X'den Y'ye göndererek etkide bulunup bulunmadığıyla değil, genel ideolojik çerçeveyi biçimlendirme ve sürdürme rolüyle değerlendirilmektedir.

Bu ideolojik rolü biraz daha açarsak, medya:

- 1- Sadece yönetici sınıfın dünyasından daha fazla sayıda ve çeşitlilikte dünyayı temsil ederek, bir çoğulluk sunmak
- 2- Bazı anlamlara ve yorumlara dair yaptığı sınıflandırmalarla ve düzenlemelerle, belirli gerçekliklerin (söylem alanında) içerilerek diğerlerinin dışarıda bırakılmasını sağlamak
- 3- İktidarın kurumsallaşmış merkezlerinin sözüne daha büyük bir ağırlık vererek, uyuşmanın yapılanmasında ve meşruluğun inşasında onları etkin kılmak görevlerini yerine getirmektedir.

Kültürel yaklaşımların erken dönemi olan 1970'lerde, tahakküm ilişkilerinin devamlılığında medyanın oynadığı rolün izi, medya metinlerinin anlam yapılanmalarının çözümlenmesiyle sürülmekteydi. Medya metni, anlam üretiminde öncelikli görülmekteydi. Özellikle göstergebilim ve yapısalcılık, metinsel stratejilere odaklanan bu anlayışı güçlendirmekteydi. Bu anlayışa bağlı olarak Stuart Hall, medya metniyle karşılaşan okur için 3 varsayımsal okuma konumu olduğunu öne sürmüştü:

- 1- Baskın okuma: metindeki anlamın okur/izleyici tarafından bütünüyle benimsenip kabul edildiği karşılaşmadır.
- 2- Müzakereci okuma: metindeki anlam, okur/izleyici tarafından kısmen kabul edilir.

3- Karşıt okuma: metindeki anlamlar bütünüyle reddedilir.

Buna göre herhangi bir medya metniyle karşılaşmak, ondaki anlamı açımlayıp tüketmek değildir. Daha çok, metnin başat ideolojik yapısı ile izleyicinin/ okurun toplumsal konumu arasındaki bir müzakere sürecidir. İzleyicilerin/okurların metinle ne yaptıkları, hangi anlamların nasıl hareketlendiği konusunu çalışanlar için Hall'ün ortaya koyduğu bu konular, medya çalışmalarında somut çözümlenmelerde başvurulan analitik kavramsal araçlar haline geldi. Metni okuyan ile ilişkisi içinde ele almakla birlikte, bu yönetsel strateji karşılığını pembe dizilerden yarışma programlarına, haberlerden reality showlara kadar farklı medya metinlerinin çözümlenmesinde buldu.

1980'lerden itibaren ise medya, dünyaya farklı bakma ve konuşma biçimleri öneren ve birbirleriyle çarpışan söylemlerin meşruluk için mücadele ettikleri daha açık bir alan olarak değerlendirilmeye başlandı. İzleyicilerin varsayımsal okuma konuları da, zamanla söylem kuramından temellenen daha az belirlenimci görüşler tarafından eleştiriler aldı. Kültürel çalışmalar içinde izleyicinin anlam üretimine odaklanan bu anlayış, etnografik strateji anlayışıdır. Örneğin ilk kez David Morley, toplumsal deneyimin önemli bir alanı olan medya ve özellikle televizyon metnini, bir söylem olarak gördü. Morley'e göre yorumlayıcı bir etkinlik olarak okuma, metnin söylemleri ile okurun söylemleri arasında müzakereli bir karşılaşmadır. Etnografik yaklaşımların güçlenmesiyle anlamlar, metin içine yerleştirilmiş şeyler değil, metin ve okur/izleyici arasındaki etkileşim içinde oluşan ve üzerinde mücadele edilen dinamik inşalar olarak kavranmaya başlandı. Metindeki anlamlar potansiyeli, çeşitli yollarla harekete geçirilebilir görüldü. Farklı kişiler aynı metinden farklı anlamlar çıkaracak okumalar yapabiliirdi. Ancak bu okumalar sonsuz çeşitlilikte ya da sayıda olamazdı elbette. Toplumsal-ekonomik ardyörelere ve oluşmuşlukları açısından birbirine yakın izleyiciler, belirli yorumlayıcı çerçeveler ya da yorum şemalarını paylaşarak anlamları ve gerçekliği etkin bir tarzda inşa etmekteydiler.

Anlam ve metin üzerine bu yeni kavrayış, izleyici/okura muhalefet, direnme ve mücadele olanağı vererek etkin özne anlayışını güçlendirmiştir. Özellikle Amerikan kültürel çalışmalar yaklaşımı, zamanla izleyicinin anlam üretme özgürlüğünü aşırı vurgulamıştır. Böylelikle medya ve ideoloji eksenindeki çalışmalar, izleyicilerin metinleri alımlamasına odaklandı. Anlamların içinde üretildikleri toplumsal-ekonomik bağlam ve kurumlar hakkında etraflı çözümlenmelerden kaçınan izleyici odaklı bu yaklaşımlar, özgürlüğü ve etkinliği, insanların seçtiği anlamları oluşturma yeterliliği olarak gördüler. Bu bakış açısı, politik etkinlik ile etkin alımlamayı birbiriyle denk gördüğü için yoğun ve haklı eleştirilere uğradı. Buna göre insanlar, hâkim medyayı kendilerini güçlendirmek için kullanmaktadır ve aynı zamanda bu etkinlikle birlikte haz da üretilmektedir. Popüler kültürel ürünlerin (ve tabii medyanın) tüketilmesinin sunduğu haz, izleyicilerin benliklerinin şekillenmesinde ve toplumsal kimliklenmede payı olan politik bir konu haline geldi.

1980'lerin ortalarından itibaren kültürel çalışmalarda kimliğin kuruluşu ve "ötekilik", merkezi meseleler haline geldi. İnsanların tek ve tutarlı bir kimliklerinin olmadığı, kimi kez birbiriyle çelişen parçalı ve geçici kimliklere sahip olduğu görüşünün

modernlik sonrasında güçlenmesine paralel olarak, kimliklerin tarihsel ve kültürel olarak tanımlanması, oluşması ve inşası çözümlenmeye başlandı. Bu gelişmelerle birlikte sınıf, bütün politik mücadelelerin gerisindeki ayrıcalıklı kimlik olmaktan çıkarıldı; feminizm, çevre hareketi, siyahların mücadelesi gibi yeni toplumsal hareketlerin belirlediği zeminde, ırk, etnisite, din vb. farklılıklara dayalı kimlik politikaları gelişti. Medyanın da dahil olduğu bütün popüler kültür formları boyunca toplumsal kimliklerin temsilleri çözümlenmeye başlandı. Böylece ideoloji eleştirisi, kültürel çalışmalarla birlikte kimliklerin inşasındaki stratejilere de yöneldi ve kimlik konusu gerçeklik tartışmalarıyla ilintilendi.

Kimlik inşası stratejileri, en doyurucu biçimde psikanalitik yaklaşımla anlaşılabilirdi. Psikanaliz, öteki'nin, kendiliğin ve öznenin kuruluşunda temel olduğunu öne sürerek, özneliğin bu öteki ile bilinçdışı ilişkilere dayalı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle Fransız psikanalist Lacan'ın bilinçdışının bir gösterge sistemi olarak tıpkı dil gibi yapılandığı görüşü, özneliği kavramakta önemli bir çıkış noktası sağladı. Buna göre dili konuşmaya başlar başlamaz, içinde yaşadığımız kültüre de alışmaya başlarız. Bir bakıma bu kültür boyunca inşa ediliriz. Bilinçdışımız başkalarının dili ve algılamaları yoluyla biçimlenir. Sonuçta kendimize dair bakışımız, bizim ürettiğimiz değil bize verilmiş olan bir repertuvardan oluşmaktadır. Dolayısıyla insan, kültürel süreçlerin sonucu bir öznedir. Özneleşme, ötekini yadsıma ve tanımaya dayalı bir diyalektik boyunca gerçekleşen özdeşleşme girişimlerinin bir sonucudur. Kimlik, bütün geçiciliği ve istikrarsızlığı ile bu özdeşleşme mekanizmaları boyunca kurulmaktadır. Psikanalitik yaklaşımın öznelin formasyonu ile ilgili kuramı çok eleştirilmekle birlikte ilgi de çekmiştir. Ancak analitik düzeyde metin- okur ilişkisinin belirli bir anının, psikanalizin evrenselci kuramından hareketle açıklanmasında ciddi zorluklar söz konusuydu. Üstelik psikanaliz, ideolojik mücadele kavrayışına da pek yer açmıyordu. Yine de kültürel çalışmalarda fantezi, arzu, özdeşleşme, ötekilik gibi temel psikanaliz kavramlarına da başvurarak toplumsal kimliklere dair çeşitli çözümler yapıldı.

Resim 4

İzleyici ve okurların anlamlandırma ve kimliklenme süreçleri, kültürel çalışmaların feminist kanadında epey rağbet gördü. Başta Janice Radway olmak üzere feminist araştırmacılar, pembe diziler, popüler aşk romanları vb. kültürel ürünlerin toplumsal cinsiyetin inşasında hangi psikişik özdeşleşme süreçlerini harekete geçirdiğini psikanalitik yaklaşıma başvurularla çalışarak 1980'lerin ortalarından itibaren bu kanalı açtılar. Dişil dilin ve düşüncenin keşfedilmesinde bilinçdışına yoğunlaşılması yönünde Chodorow, Irigaray, Kristeva başta olmak üzere feministlerin görüşlerinin açtığı yol, yapısalcılık, psikanaliz, göstergebilim ve dilbilimin etkisiyle metin analizleri (daha çok da film, televizyon ve edebiyat eserleri üzerinde) gerçekleştiren ve kadınların toplumdaki ikincil konumunu destekleyen temsillere ilgi gösteren medya kuramcıları için önemli bir kaynak olmuştur. 1980'lerin ortasından sonra ve 1990 kuşağı feminist medya alımlama çalışmaları ise, izleyici- metin ilişkisindeki toplumsal cinsiyet imalarını ve inşalarını incelemiştir. Bu yaklaşımlarda toplumsal cinsiyet baskısı, sınıf baskısından daha öncelikli tutulmaktadır. Ayrıca ırk

ve etnisite yönünden gerçekleşen baskılar ve kimliklenmeler de, alımlama çalışmalarında sınıf meselesinden daha çok işlenmiştir. Böylelikle kimliğin diğer unsurları (ırk, cinsiyet, etniklik, din vb.) ile sınıflar arası farka dayalı kimliklenmeler ve sınıflar arası mücadelelerin temsil stratejileri, analitik önemleri bakımdan eşitlenmiştir. Ne var ki ideoloji eleştirisinin geldiği aşamada, sınıf kimliği diğer kimliklerden daha az ilgi çekebilmektedir.

Sıra Sizde 3: Medya, toplumsal gerçekliğe ait çelişkileri nasıl ele alır ve sunar?

<http://www.culturalstudies.net/>

Medya, İdeoloji ve Gerçeklik İlişkisinde Son Duruma Dair

Günümüz toplum eleştirisinde dil, insanların gerçekliğin kendi koşullarıyla bağlantılı bir çeşidine erişme ve onu inşa etme olanağı sağlayan kurucu bir pratik olarak görülmektedir. Marksizm, uzun süre dilin gerçeklik üzerinde belirleyici bir etki uygulayabilme tarzlarını göz ardı etmiştir. Oysa her insan içinde bulunduğu toplumsal koşullarla bağlantılı dil evreninin elverdiği tarzda, gerçekliğin ne olduğunu ifadelendirir, inşa eder ve inşasını benimser. Marksizm içinden gelişen gerçeklik ve ideolojiyle ilgili eleştirel hat, halen dil ve söylem dışı toplumsal pratikler alanının yani nesne ve gönderge dünyasının varlığını alıkoymaktadır. Bu, en incelikli haliyle bile modern bir düşünce tarzıdır. Diğer yandan modernliğin bir çok varsayımından kopma hali olarak postmodern düşünce, gerçeklik hakkındaki eleştireliliği daha da radikallemiştir.

Postmodernizmde gerçekliğin temsili nosyonunun özü olan gösteren ve gösterilen arasındaki bağlantı, bütünüyle ortadan kalkmıştır. Geriye kalan şey, gösterenler arasındaki özgür bir oyundur. Bu oyun, kendi çıkarı doğrultusunda iletiyi kod açımına uğratan okurun anlam üzerindeki iktidarını ayrıcalıklı kılar. Kültürel çalışmaların popüler kültürel ürünler karşısındaki okurun/izleyicinin etkinliğini kutlamadaki iyimser ton, postmodernist bakış açısıyla kuşkusuz ki bağlantılıdır. Postmodernist eleştirinin, kullanım değerinin önemi, tüketicinin hazzı, arzusu ve duygulanımları gibi konuları, gerçeklik ve ideoloji gibi konuları kenara itecek kadar güçlü bir çekim yaratmıştır. Örneğin postmodernist düşünürlerden sayılan Baudrillard'a göre gösteren ve gösterilen arasındaki ayrımın kalkmasıyla birlikte, gerçek ve simgesel arasındaki ayrım da ortadan kalkmıştır. Buna göre dil, söylem dışı bir gerçeklik alanını temsil etmemektedir, çünkü böyle bir alan yoktur. Dolayısıyla dil pratikleriyle gerçeklik, yansıtılmaz ancak inşa edilir, kurulur. Postmodernizm, dil dışı gerçeklik alanını bütünüyle iptal ettiğinden, bu yaklaşımda ekonomi politik kerte de kuramlaştırılabilir bir düzey olarak imha edilmiştir. Geline aşamada postmodernler, kapitalizmi fazla simgesel olarak görüp yeterince maddi görmemekle eleştirilmektedirler. Her şeyin bu ölçüde simgeselleştirildiği bu zeminde, toplumsal mücadelenin nasıl yürütüleceği ve kazanılabileceği sorunu

belirmektedir ve postmodern düşüncede henüz buna doyurucu yanıtlar bulmak zordur.

Öte yandan Marksist toplum eleştirisi de günümüzde anlamları harekete geçiren sembolik biçimlere önem vermektedir. Postmodernist yaklaşımlardan farkı ise, yirminci yüzyıl boyunca gerçeklik ve ideoloji arasındaki bağlantıları gözden geçirerek geliştirdiği kuramsal zeminde bile, toplumsal ilişki ve yapıları, bu yapılar boyunca eklenilen çeşitli pratikleri, bu pratiklere dayalı toplumsal konumları ve konumlar arasındaki mücadeleleri somut başvuru noktaları olarak korumasıdır. Elbette Marksist eleştirelilikte de “anlam oyunu” nosyonu geçerlidir artık. Ancak anlamların oyunu, iktidar alanındaki oyuna eklenmiştir. Bu durumu netleştirmek için Stuart Hall’un bu iki oyun arasındaki bağlantının nasıl kavranabileceğini gösteren örneği verilebilir: 1980’lerin yeni sağ politikalarının lider figürü ABD eski başkanı Reagan, “ısırdığından daha çok havlayan” bir siyasi figür sayılmaktaydı. Ancak bir yandan da gerçekten “ısırmaktaydı” ve dünyanın pek çok ülkesi, bu kanlı deneyimin içinden geçmiştir. Dolayısıyla Marksizm, insanın “başkalarının söyleminin yansımalarından başka bir şey olmadığını” iddia eden postmodern bir konumla bağdaşamamaktadır.

Bununla birlikte anlam oyununda var olan iktidar konumları hiçbir tarafın (sınıfın, cinsiyetin, ırkın, dinin vb.) sonsuza kadar tekelinde değildir. Bu da ideolojik mücadeleye bir açıklık payı sağlamaktadır. Farklı öznellikler arasında süre giden bütün bu anlam oyununun hedefi sadece ve öncelikle hazzın gerçekleştirilmesi olarak görülmediği için, Marksizm, gerçekliğin denetlenmesine yönelik güç mücadelesini anlamlı bir amaç olarak koymaktadır. Ne var ki bu ideolojik evren, artık sadece sınıf ideolojilerine indirgenemeyecek ölçüde geniş kavranmaktadır. Çünkü insanların yaşamı ve dünyasının anlamı (her zaman sınıflarla bağlantılı olsa da), bütünüyle üretim ilişkilerine başvurarak yanıtlanamayacak kadar varoluşsal bir sorun olarak belirmektedir. Bu varoluşsal sorunun üstesinden gelebilmek için insan, kendi dünyevi deneyimine, hareketine yönelik bir bakma tarzı geliştirir. Bu bakma tarzı, anlamdır ve onun sayesinde insan kendi varoluşunu açıklanabilir, mantıklı bir şey olarak yaşayıp duyumsar. Söz konusu bakma tarzları (anlamlar), kişinin özgürce ve her şeyden bağımsız seçebildiği, geliştirebildiği bir şey değildir, ancak verili koşullar altında gerçekleşir. Yani tarihsel bir pratiktir. Ve böyle olduğu için anlam, maddidir.

Aslında Marksist eleştiri, başından beri, ideolojinin ancak somut tarihsel gelişmeler boyunca ve onun bir parçası olarak çalışmasını gözetmiştir. Buna rağmen kapitalizmin ideolojik ve kültürel süreçlerinin hangi düzeyden daha iyi çalışılabileceği konusundaki ikiye ayrılmışlığı sürmektedir:

- 1- Meta üretimi ve değişiminin tarihsel olarak aldığı çelişkili biçimlere ve “zihnin endüstrileşmesine” odaklanan kültür ve ideoloji eleştirisi: ideolojik formasyonların maddi belirleyicilerini –somut üretim ilişkileri, dağıtım ve tüketimin dinamik döngüsü ve bunu denetleyen kurumsal yapıları- çözümlenmekle ilgilenir.

- 2- Hegemonyanın kurulmasında ve hâkimiyet rejimlerinin üretilmesinde sembolik biçimlerin işleyişine odaklanan kültür ve ideoloji eleştirisi: kültür içindeki her türden iktidar ilişkilerinin üretilmesini insanların gündelik ideolojik- kültürel pratikleri boyunca çözümlenmekle ilgilenir.

Birinci çizgiden hareketle ideoloji –açık veya örtük biçimde- bir yanlış bilinç meselesi olarak görülmeye devam eder. İkinci çizgide ise ideoloji, insanların kendi varoluş koşullarına dair ürettikleri bir yanıttır. Aslında her ikisi de işçi sınıfının mücadelesine yardımcı olmak ve direnme politikalarını güçlendirmek amacını taşır. Ancak var olan sınıflar arası, ırkçı ve cinsiyetçi iktidar biçimlerinin yıkılmasına hangi yoldan ulaşılabileceği konusunda, ciddi bir farklılık içindedirler. Ekonomi politik eleştirinin üstlendiği birinci çizgi, ekonomik kaynakların denetiminde ve dağıtımında devrimci bir dönüşümün gerçekleştirilmesine gözünü dikmiştir. İdeoloji ve kültürel çözümlemenin meylettiği ikinci çizgi ise, toplumsal pratiklerin çelişkili doğası nedeniyle, var olan iktidar yapılarına meydan okumanın ancak insanların iktidara katılım mekanizmalarının anlaşılması yoluyla olabileceğinin altını çizer. Bu ise ekonomik ilişki ve pratiklerin şekillendirici olduğunu yadsımak anlamına gelmez. Ancak toplumsal gerçekliği inşa eden bütün toplumsal pratikler arasındaki ilişkinin karmaşıklığını görmek anlamına gelir. Medyanın gerçeklik inşası, ancak bu ikinci çizgi açısından önem taşır. İnsanın lehine olmayan, eşitsizliğe ve sömürüye dayalı ağır ve yıpratıcı bir toplumsal gerçeklik içinde insanın kendi varlığını nasıl sürdürdüğü ve buna neden rıza gösterdiğini kavramak için, geleneksel ve dijital medyanın rolü, içerikleri, işleyişi, kurumsal örgütlenmesi ve işleyişi, izleyici-yorumlayıcısı dahil olmak üzere her türden pratik hesaba katılmak zorundadır. Medya, ideoloji ve temsil arasındaki eleştirel bağlantıda varılan nihai zemin, budur. Bu eleştirel zemin güçlendirildikçe, insanın hâkim toplumsal ilişkilerdeki konumunu görmesi, nasıl ve neden o konumda olduğunun farkına varması, bunun dışında bir başka durumu düşünebilmesi, tasarlayabilmesi, içinde bulunduğu gerçekliği ve konumunu değiştirme yönünde harekete geçebilmesi mümkün olabilir.

Kitap: Medya, İktidar, İdeoloji, der. ve çev. Mehmet Küçük, Ark yay., Ankara, 1996.

ÖZET

Amaç 1: Medya ve gerçeklik arasındaki bağlantıyı eleştirel bir biçimde kurabilir

Toplumsal gerçeklik, yeryüzünde olup bitenlere ilişkin insanların ortaklaşa gerçekleştirdiği eylemler ile bunlara dair bütün düşünsel ve zihinsel etkinliklerin oluşturduğu gerçekliktir. Bu gerçekliğin oluşumunda medya, hem insanların insanların fiilen içinde yaşadıkları toplumsal- tarihsel ortamlardan hem de bunların dışındaki deneyimleri dolayımlyarak rol oynamaktadır. Liberal yaklaşımlara göre medya insanın, kendi dışındaki gerçekliği olduğu gibi yansıtabilirken, eleştirel yaklaşımlara göre medyanın gerçekliği yeniden üretmesinden ya da inşasından söz edilebilir. Eleştirel yaklaşımlar medyayı, gerçekliğin edilgin bir aktarıcısı olarak değil, etkin ve kurucu bir alan olarak görürler. Çünkü insan, kendi deneyimini ona

dair belirli bir anlam inşa ederek bilir. Medya, toplumsal gerçekliğe yönelik anlamların en merkezi dolayımılayıcısıdır. Ancak toplumsal gerçeklik, eşitsiz güç ilişkileri zemininde üretildiği için, medya da toplumsal eşitsizlikleri güçlendiren, doğallaştıran ve meşrulaştıran bir tarzda bu rolünü gerçekleştirir.

Amaç 2: Gerçekliğin inşasında dilin kurucu gücünü fark edebilir

İnsan, günlük yaşantısında dünyaya ve şeylere doğal bir tavırla yaklaşım gösterir. Kendisi dışında bir gerçeklik alanını verili ve apaçık olarak deneyimler. Oysa gerçeklik, insanın dışında apaçık bir biçimde verili değildir ve dil kullanmak da, basitçe kişinin kendisi dışında var olan bir gerçekliği aktarması ya da yansıtması değildir. Dili kullanmak, anlamlandırma pratiğidir ve nesneleştirmeyi sağlar. Öznel olduğu varsayılan anlamlar, aslında toplumsal gerçekliği nesneleştirir. İnsan dili kullanarak ürettiği anlamlar ile gerçekliği inşa etmede bir paya sahip olur. Üretilen anlam ile birlikte, kişisel gerçekliğini, onun bir izdüşümü olan toplumsal gerçekliği ve kimliğini de inşa etmiş olur.

Amaç 3: İdeoloji eleştirisinin medya analiziyle arasındaki bağlantıyı görebilir

İdeolojinin eleştirisi, Marksizm içinde iki hat boyunca ilerledi: ideoloji, kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı piyasa mekanizmasının yol açtığı bir yanlış bilinçlilik olarak ya da hakimiyet yapılarının kurulması ve sürdürülmesine insanların rızalarını seferber edebilen sembolik biçimlerin üretilmesi olarak görüldü. Birinci çizgide, ekonomik ilişkiler düzeyinin bütün toplumsal ilişkileri ve pratikleri belirlediğinden hareketle, medya da sermaye yapısı, örgütsel işleyişi ve dinamikleri ile analiz edilegelmiştir. İkinci çizgide ise anlamlandırma pratiği dahil olmak üzere toplumsal alanda geçerli bütün pratiklerin birbirleriyle karmaşık eklemleme tarzlarına sahip olmalarından dolayı, medya da inşa ettiği anlamlar ve bu anlamların okur/izler kitlenin anlamlarıyla karşılaşması analiz edilegelmiştir. Medyanın her iki ideoloji yaklaşımında da üst yapı düzeyinde ideolojik ve kültürel pratiklerin gerçekleştirici olarak konumlanmasından dolayı, gerek mülkiyet yapısı ve sermaye örgütlenmesi gerekse ürettiği ve dolaşıma soktuğu içerikler bakımından analiz edilmektedir.

Amaç 4: Gerçekliğin inşasında medyanın rolünü tartışabilir

Gerçeklik, özellikle fenomenolojik yaklaşımın, dil ve göstergebilim alanındaki gelişmelerin sonucunda, verili olgular dizisi olarak görülmekten vazgeçilip, belirli bir tarzda kurulan bir şey olarak anlaşılmaktadır. Medya da, var olan nesnel bir gerçekliği temsil edip yeniden üreten bir aygıt olmaktan çok, gerçekliği tam da dil ve sembolik pratikler boyunca temsil etmesiyle inşa eden bir ortam olarak görülmektedir. Burada temsil etme, yansıtmadan farklı olarak, bir seçme, bir araya getirme, sunma ve biçimlendirme işlemini işaret eder. Şeylere anlam vermenin bu etkin sürecinde medya da önemli bir role sahiptir. Çünkü medya, anlamlandırma failidir. İster geleneksel isterse dijital medyada üretilen anlamlar, sınıf, cinsiyet, ırk, din vb. farkına dayalı eşitsiz ilişkileri doğallaştıran, meşrulaştıran ve evrenselleştiren bir tarzda toplumsal gerçekliği sunmaktadır.

Amaç 5: Medyanın temsil etkinliğinin güç ilişkileri tarafından önemli ölçüde belirlendiğini değerlendirebilir

Medya, göstergeler arasındaki ilişkileri sürekli belirli bir tarzda kurarak toplumsal gerçekliğin ve kimliklerin inşası için bir repertuar sağlamaktadır. Bir maddi pratik olarak dilin ve gösterge sisteminin olanakları, medyada harekete geçirilmektedir. Gösterdikleri ve göstermedikleriyle medya, karşımızda dünyanın belirli bir resmini inşa eder. Bu resim, büyük ölçüde, sınıf, cinsiyet, ırk ve dine dayalı eşitsiz güç ilişkilerinin yeniden üretilmesine insanların rızasının etkin bir biçimde kazanılmasına yöneliktir. Rızayı kazanmaya yönelik ortak duyuyu üretirken medya, kültürel ve dilsel çevreden malzemeler seçer; ancak bu malzemeler de genellikle toplumda güç ve temsil konumlarına sahip olanlardan alınır. Böylelikle başat kesimlerin lehine olan gerçeklik tanımları dolaşımında tutularak kurumsallaştırılır ve boyunsunan kesimlerin gerçekliği haline getirilir. Bu yönüyle medya, çelişkilere dayalı bir toplumsal formasyonu bir arada tutmayı sağlar.

KENDİMİZİ SINAYALIM

1. Aşağıdakilerden hangisi “toplumsal gerçeklik” için yapılacak bir kavramlaştırmada yer alamaz?
 - a. Toplumsal bütünlük tarafından üretilir
 - b. Süreksizdir
 - c. Mücadeleler ve çelişkiler boyunca oluşur
 - d. Neden-sonuç ilişkilerine dayalıdır.
 - e. Zihinsel etkinlikler ve eylemlerle meydana getirilir
2. Medyanın toplumsal gerçekliği yansıttığı görüşü, aşağıdaki önermelerden hangisiyle bağdaşmaz?
 - a. Medya, edilgin biçimde dünyaya kendi imgesini geri sunar
 - b. Medya, politik alandaki farklı görüşlerin çoğulluğunu içeriklerine taşır
 - c. Medya yasama, yürütme ve yargıdan sonraki dördüncü güçtür.
 - d. Medya toplumsal uzlaşım için zemin yaratan bütünleştirici bir role sahiptir
 - e. Medya toplumsal gerçekliği oluşturan sermaye ve emek arasındaki çelişkiyi görünür kılar.
3. Klasik Marksist ideoloji eleştirisi açısından medyanın işlevleri arasında aşağıdakilerden hangisi yer almaz?
 - a. Toplumsal ilişkilerin eşitsiz, sömürüye dayalı, tahakkümcü ve özgürleşim karşıtı yönlerini gizlemek
 - b. İnsanların, kapitalist üretim ilişkilerini sürdürecektir toplumsal ilişkilere rıza göstermesini sağlamak
 - c. Verili güç ilişkilerini alt üst edecek içerikler üretmek

- d. Sömürü ilişkilerini pekiştirecek anlamları dolaşıma sokmak
 - e. Emek- sermaye arasındaki çelişkiyi doğallaştırmak ve meşrulaştırmak
4. Aşağıdakilerden hangisi gerçeklik- ideoloji ilişkisini açıklamakta klasik Marksist anlayışın en merkezi kavramıdır?
 - a. Bilinç
 - b. Dil
 - c. Anlam
 - d. Söylem
 - e. Özne
5. Medyanın ürettiği ve dolaşımında tuttuğu anlamlara ve söylemlere, toplumsal gerçekliğin etkin biçimde inşası bakımından analitik bir önem veren yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Klasik Marksist ideoloji yaklaşımı
 - b. Ekonomi politik görüş
 - c. Kültürel çalışmalar
 - d. Yapısalcı Marksizm
 - e. Post modernizm
6. İdeolojiyi insanların kendi varoluş koşullarıyla kurduğu imgesel bir ilişki olarak ifade eden Marksist düşünür kimdir?
 - a. Gramsci
 - b. Althusser
 - c. Baudrillard
 - d. Stuart Hall
 - e. Marks
7. Dil ve gerçeklik ilişkine dair 1970'lerden itibaren güçlenen yaklaşımın çerçevesi içine aşağıdaki ifadelerden hangisi giremez?
 - a. Gerçeklik dil dışında vardır ve dille ona aracılık edilir
 - b. Söz söyleme edimi de gerçekliğin inşasında gramer gibi önemlidir, bir paya sahiptir.
 - c. Dil, bir mücadele alanıdır
 - d. Dil, dış dünyayı anlamlandırma üretken ve dolayımlayıcı bir pratiktir
 - e. Dil, toplumsal güç ilişkilerinin kurulduğu bir alandır.
8. Anlam, kültürel çalışmalar açısından ne değildir?
 - a. Diğer toplumsal pratikler gibi somut bir pratiktir
 - b. Metin ve okurun karşılaşma anındaki müzakereci süreçle üretilir
 - c. İçinde üretildiği toplumsal- tarihsel bağlam tarafından belirlenir
 - d. İnsanlar mutlak bir özgürlükle ve haz elde etmeye yönelik olarak anlam oluştururlar
 - e. İnsanın kendi deneyimine bakma tarzıdır

9. Aşağıdakilerden hangisi medyaya ekonomi politik yaklaşımla kültürel çalışmalar yaklaşımı arasındaki temel farktır?
- Ekonomi politik yaklaşım alt yapıyı, kültürel çalışmalar ise üst yapıyı ideoloji çözümlemesinde hareket noktası olarak alırlar
 - Ekonomi politik yaklaşım da kültürel çalışmalar gibi mutlak belirlenimci ve mekanistiktir.
 - Kültürel çalışmaların dilin kurucu gücüne ve öznenin anlamlandırıcı etkinliklerine verdiği önemi, ekonomi politik yaklaşım da gösterir
 - Medya içeriklerinin üretimi, ekonomi politik yaklaşımlarda gerekli ve anlamlıdır, kültürel çalışmalarda ise değildir
 - Ekonomi politik yaklaşım ideoloji kavramına, kültürel çalışmalar ise üretim ilişkileri kavramına başvuramazlar
10. Medyanın gerçekliğin inşasındaki rolünü inceleyebilmeye olanak sağlayan ve dil ile göstergebilim alanından gelen katkılar hangi dönemde artmıştır?
- 1950'ler
 - 1960'ler
 - 1970'ler
 - 1980'ler
 - 1990'lar

OKUMA PARÇASI:

Stuart Hall- KÜLTÜR MEDYA VE İDEOLOJİK ETKİ (Yazının alındığı kaynak, Medya İktidar İdeoloji, der. ve çev. Mehmet Küçük, 1994, s.200-208)

Modern iletişim araçları, kültürel ve ideolojik alanı aşamalı biçimde kolonileştirmiştir (...) Kitle iletişim araçları (a) grupların ve sınıfların öbür gruplara ve sınıflara dair bir hayat, anlam, pratik ve değer imgesi inşa etmelerinin temelini sağlamaktan (b) tüm bu ayrı ve bölük pörçük parçalardan toplumsal totalitenin tutunumlu bir şekilde bir bütün olarak kavranabileceği imgeleri, temsilleri ve düşünceleri sağlamaktan giderek daha çok sorumlu hale gelir. Modern medyanın büyük kültürel işlevlerinden birincisi budur: Başkalarının 'dünyalarını', yaşanan gerçekliklerini algıladığımızı ve onların hayatları ile bizimkilerini kavranabilir bir bütünün dünyası halinde, bir yaşanan totalite halinde yeniden inşa ettiğimiz toplumsal bilginin, toplumsal imgenin sağlanması ve seçmeci inşası (...) Burada medyanın seçmeci bir şekilde dolaşıma soktuğu toplumsal bilgi... yeğlenen anlamlar ve yorumlar içinde sınıflanır ve düzenlenir. Bu seçmeci toplumsal bilginin hepsinin içerisinde programlanabilecekleri üniter bir ideolojik söylem olmadığı için, üniter bir 'yönetici sınıfın'kinden çok daha fazla 'dünyalar'ın temsil edilmesi ve sınıflandırılması gerektiği için, toplumsal ilişkilerin, kendi bağlamlarına bu tayin edilişi aslında devasa bir ideolojik emek, ideolojik iş bölgesidir (...) Tüm çelişkilerin ortasında, mücadele ve çelişki koşullarında yeğlenen açıklamalar ve rasyoneller ile

dışlanan açıklamalar ve rasyoneller arasındaki, izin verilen davranışlar ile sapkın davranışlar arasındaki, ‘anlamsız’ ile ‘anlamlı’ arasındaki içerilen pratikler, anlamlar ve değerler ile muhalif olanlar arasındaki çizgi, burada durmaksızın yeniden çekilir, savunulur ve müzakere edilir. Aslında mücadelenin bölgesi ve ödülü çizilir (...) bu zor, hassas ve müzakereci işten uyulaşım ve rızanın sorunlu alanları ortaya çıkmaya başlar: kanaatlerin karşılıklı etkileşiminde bazı sesler ve kanaatler, iktidarı tanımlamada ve sınırlandırmada daha büyük bir ağırlık sergiler, yankı bulur (...) Medya, bizimki gibi (liberal demokratik) toplumlarda, başat ideolojilerin söylemleri içinde ‘dünyayı sınıflandırmak’ gibi gayet önemli bir ideolojik işin yerine getirilmesine aralıksız bir şekilde hizmet eder. Bu ne basit bir ‘iş’tir ne de bilinçli olarak yerine getirilen bir görev: Bu, çelişkili bir iştir – kısmen başat bölgeyi oluşturan farklı ideolojiler arasındaki içsel çelişkilerden ötürü, ama daha önemlisi bu ideolojilerin sınıf pratikleri ve sınıf mücadelesi alanında tahakküm kurmak için birbirleriyle mücadele etmelerinden ve çatışmaya girmelerinden ötürü. O nedenle, sözü edilen ‘iş’i, aynı zamanda bu işin alanını yapılandıran çelişkileri hatırı sayılır ölçüde yeniden üretmeksizin gerçekleştirmenin yolu yoktur.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

- 1. b** Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Gerçeklik” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 2. e** Yanıtınız yanlış ise “Gerçekliğin Medyada Temsil Edilmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 3. c** Yanıtınız yanlış ise “Yanlış Bilinçlilik Anlayışına Göre Dil ve Medya” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 4. a** Yanıtınız yanlış ise “Yanlış Bilinçlilik Anlayışına Göre Dil ve Medya” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 5. c** Yanıtınız yanlış ise “Anlam, Temsil ve Kimlik Kavşağında Medya” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 6. b** Yanıtınız yanlış ise “İdeoloji, Dil ve Bilinçdışı İlişkisinin Yeniden Kurulması” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 7. a** Yanıtınız yanlış ise “Dil, Göstergeler ve Temsil Boyunca Gerçeklik” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 8. d** Yanıtınız yanlış ise “Anlam, Temsil ve Kimlik Kavşağında Medya” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 9. e** Yanıtınız yanlış ise “Medya, İdeoloji ve Gerçeklik İlişkisinde Son Duruma Dair” konusunu yeniden gözden geçiriniz
- 10. c** Yanıtınız yanlış ise “Dil, Göstergeler ve Temsil Boyunca Gerçeklik” konusunu yeniden gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Eleştirel yaklaşımların ideoloji eleştirisinin klasik ideoloji anlayışı da denilen “yanlış bilinçlilik” konusuna uzun süre odaklı kalması, medya eleştirisinin ve çözümlerinin uzun süre ihmal edilmesine ve yüzeysel kalmasına yol açmıştır. Bunun nedeni, medya içeriklerinin tümüyle yönetici sınıfın çıkarına bir gerçekliği otomatik olarak yapılandırıldığı düşünülmesi ve bu bakımdan da dil, anlam, söylem bakımından çözümlenmeye gerek görülmemesidir. Üretim ilişkilerinin belirleyici rolü ve anlamın dil tarafından basitçe aktarılan bir şey olduğunun kabulü dolayısıyla medyanın sermaye yapısı, örgütlenmesi, kurumsal işleyişi çözümlenmeye alınırken, içerik, izleyici/okur ve bunların karşılaşma anlarına ilgi gösterilmemiştir.

Sıra Sizde 2

Marksizm, toplumsal formasyonu da belirleyen temel çelişkinin sınıf çelişkisi olduğunu söyler. Üretim ilişkileri, ideolojik, politik ve kültürel süreçlerin ilk belirleyici kertesidir, yani alt yapı üst yapıyı belirler. Bütün kültürel, ideolojik, politik alan pratikleri, sınıflar arasındaki eşitsiz ilişkilerin bir gölge olgusu olarak üst yapıyı kurar diye düşünülür ki buna dil de dahildir. Dil, bu yaklaşımda nesnel gerçekliği çarpıtılmış bir biçimde temsil eden şeffaf bir taşıyıcı ortam olarak ele alınır. Dile sınıfsal bir aidiyet atfedilmektedir ve ideoloji ile dil, bir ve aynı şey olarak düşünülür. Dili kullanan insan, içinde bulunduğu koşullar altındaki kendi belirlenmişliğini ifade etmektedir. Dolayısıyla dil, sınıfsal mücadelede sermaye sınıfının çıkarına olan bir gerçekliği yeniden üretmektedir.

Sıra Sizde 3

Toplumsal uylaşımın kurulmasında etkin bir rol üstlenmiş olan medya, esasen iktidar merkezlerinden gelen seslere, toplumsal gerçekliği tanımlamada ve inşa etmede daha büyük bir ağırlık verir. Ancak belirli bir meşruluk temeline sahip olabilmek için, muhalif seslere de konumlandırılmış bir biçimde de olsa yer verilmesi gerekmektedir. Sermaye ve emek arasındaki çelişki, sınıfsal bir çelişki olarak değil ancak somut failler (diyelim ki işçi ve firması/ patronu) arasındaki anlaşmazlıklar şeklinde görünür hale getirilir. Birbirleriyle mücadele eden taraflardan iktidara sahip olanlara yönelik direnme, sisteme yönelik tehdit derecesi az ise fazlasıyla görünür kılınır; tehdit derecesi yüksek ise az görünür kılınır. Sonuçta medya, toplumsal alandaki çelişkileri az ya da çok temsil etmek durumundadır. Bu temsil tarzı, medyanın gerçeği olduğu gibi yansıttığına ilişkin liberal iddialarını da destekler.

Yararlanılan Kaynaklar

Althusser, L. (2002). **Marks İçin**, İthaki yay., İstanbul.

Çelenk, S. (2008)., **İletişim Çalışmalarında Kırılmalar ve Uzlaşmalar**, de ki yay. Ankara.

Coward, R. Ve Ellis J. (1985) **Dil ve Maddecilik**, İletişim yay., İstanbul.

Dursun, Ç. (2001). **Tv Haberlerinde İdeoloji**, İmge kitabevi, Ankara.

- Dursun, Ç. (2004). **Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi**, (derl.), Elips kitap, Ankara.
- Hall, S. (1996), “Kültür, Medya İdeolojik Etki”, **Medya İktidar İdeoloji**, (derl.), Ark yay, Ankara.
- İrvan, S. (1997), **Medya Kültür Siyaset**, (derl.), Ark yay., Ankara.
- Leledakis, K. (2000). **Toplum ve Bilinçdışı**, Ayrıntı yay., İstanbul.
- Küçük, M. (1996). **Medya İktidar İdeoloji**, (derl.), Ark yay, Ankara.
- Stevenson, N. (2008). **Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi**, Ütopya yay., Ankara.